

دو فصلنامه حسابداری ارزشی و رفتاری- سال چهارم، شماره هفتم، بهار و تابستان ۱۳۹۸، صفحه ۳۴۳-۳۸۰

بررسی امکان تعدیل برخی از مولفه های چارچوب گزارشگری مالی مرسوم متناسب با اهداف گزارشگری مالی اسلامی؛ همگرا با استانداردهای گزارشگری مالی بین المللی

محسن حسینی الاصل^۱ فرزانه حیدرپور^{۲*} یدالله تازی وردی^۳

تاریخ دریافت: ۹۸/۰۲/۲۷

تاریخ پذیرش: ۹۸/۰۴/۰۲

چکیده

به عقیده برخی حسابداران، گزارشگری مالی در کشورهای اسلامی بایستی بر پایه انصاف، احسان و اخلاق بنا شود. در این پژوهش، امکان تعدیل چارچوب فعلی گزارشگری متناسب با اهداف حسابداری اسلامی و انطباق فرآیند شناخت و گزارش رویدادهای مالی با شریعت مورد مطالعه قرار گرفته است. روش تحقیق ترکیبی (کیفی و کمی) می باشد. در بخش کیفی به شیوه تحلیل محتوا؛ با کمک آیات قرآن، فتاوی دینی و نتایج پژوهش های قبلی، ضرورت تعدیل برخی از مولفه های چارچوب فعلی تبیین و در بخش کمی با استفاده از دو پرسشنامه جداگانه، نظر ۳۰ نفر از متخصصین فقهی و ۷۳ نفر از متخصصین مالی در این زمینه در سال ۱۳۹۷ دریافت و با کمک آزمون t تک گروهی تحلیل گردید. جامعه آماری در بخش فقهی، طلاب سطوح عالی و در بخش مالی، اعضای هیات علمی، حسابداران رسمی و کارشناسان بورس اوراق بهادار تهران بوده است. نتایج نشان می دهد: گزارشگری بر پایه ارزش های منصفانه، اندازه گیری سود براساس رویکرد ترازنامه ای، ارایه صورت ارزش افزوده، فهرست دارایی های مشمول زکات، صورت جریان های نقدی ناشی از وجوه شرعی، چک لیست رعایت الزامات زیست محیطی و افشای معاملات شبههناک، موجب شفافیت بیشتر و ارزیابی دقیق تر عملکرد مدیران و ریسک سرمایه گذاری در موسسات و ارزیابی میزان ایفای مسئولیت های اجتماعی و شرعی آنها می شود.

واژگان کلیدی: گزارشگری مالی اسلامی، وجوه شرعی، مسئولیت های اجتماعی-شرعی

^۱ دانشجوی دکتری تخصصی گروه حسابداری، دانشکده اقتصاد و حسابداری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، Shahin_h53@yahoo.com

^۲ دانشیار گروه حسابداری، دانشکده اقتصاد و حسابداری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول)، Fheidarpoor@Yahoo.com

^۳ استادیار گروه حسابداری، دانشکده اقتصاد و حسابداری، واحد تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران، Tariverdi76ir@yahoo.com

۱-مقدمه

براساس تعالیم الهام بخش اسلام، دنیا مزرعه آخرت و نظامات آن وسیله‌ای است برای رسیدن به سعادت اخروی. در این میان، رعایت عدل و انصاف و توسعه عدالت اجتماعی اقتصادی، موجب بهره‌مندی همه انسان‌ها از نعمت‌های خداوند در دنیا و کسب توشه آخرت و سعادت اخروی برای کسانی می‌شود که با حق، عدالت و انصاف با دیگران رفتار کرده‌اند. براساس نص صریح قرآن کریم در آیات مختلف از جمله آیه ۱۹ سوره ذاریات^۱، افراد حق مطلق بر ثروت خود نداشته و با وجودی که مالکیت بر ثروت مجاز است، اما این مالکیت فقط امانتی در دست انسان که بایستی آن را مطابق تعالیم اسلام به مصرف برساند. بنابراین حداکثرسازی سود و ثروت‌اندوزی، هدف اصلی اقتصاد در اسلام نبوده و توسعه عدالت اجتماعی و احسان به دیگران از پایه‌های این نظام اقتصادی محسوب می‌شود. (شریف جدیدی، ۱۳۹۳) در مقابل؛ هدف سیستم‌های اقتصادی مادی‌گرا که بر پایه عقلانیت اقتصادی، فردگرایی، داشتن حق مطلق بر ثروت و صرف آن در راه دلخواه بنا نهاده شده، حداکثرسازی سود بوده و هدف وسیله را توجیه می‌کند (نجفی، ۱۳۹۱). به نظر برخی از پژوهشگران، بکارگیری بی قید و شرط نظام حسابداری و گزارشگری فعلی نمی‌تواند پاسخگوی نیازهای اطلاعاتی مبتنی بر ارزش‌ها و هنجارهای جوامع مسلمان باشد (دیانتی دیلمی و مشهدی، ۱۳۹۵). بر همین اساس؛ احمد مقصد (۲۰۱۸) معتقد است بدلیل تفاوت‌های اساسی در ابزارهای مالی اسلامی، انطباق این استانداردها با استانداردهای گزارشگری مرسوم که به عنوان استانداردهای بین‌المللی حسابداری شناخته می‌شوند، عملاً غیرممکن بوده و یک استاندارد حسابداری جداگانه نیاز است.

با توجه به این تفاوت‌های ساختاری در اقتصاد اسلامی و اقتصاد غربی، به نظر می‌رسد تکنیک‌های حسابداری و گزارشگری مالی مرسوم در دنیای سرمایه‌داری، نتوانند به درستی حقوق ذینفعان و ذیحقان مختلف را نشان داده و همگان را از حرکت واحد تجاری در مدار عدالت اجتماعی، انصاف و رعایت حقوق دیگران مطمئن سازد (شیبلی عبدالله، ۲۰۱۸). علاوه بر آن حرمت ربا، حرمت کسب درآمدهای نامشروع، ضرورت پرداخت وجوه شرعیه (خمس، زکات، انفال و ...)، توسعه فرهنگ احسان و قرض‌الحسنه، اهتمام به مسایل زیست‌محیطی و توجه به حقوق نسل‌های آتی، گوشه‌ای از اهداف اقتصاد اسلامی است که با عقلانیت اقتصادی در نظام‌های غربی در تناقض آشکار است. به عقیده شوکت آمر (۲۰۱۷)، در حال حاضر حرفه حسابداری از نقطه نظر «درستی و عادلانه بودن افشا» آسیب دیده و بایستی براساس تعالیم قرآن و سنت

۱. وَفِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ لِّلَّذِينَ أَلْفَحُوا وَالمَّخْرُومِ

پیامبر (ص)، نقش حسابداران امین در ارایه گزارش های حسابداری بر مبنای مفهوم "دیدگاه درست و عادلانه" بیشتر شود.

بنابراین توسعه چارچوب نظری و به تبع آن استانداردهای حسابداری در جوامع اسلامی متناسب با سیستم اقتصادی اسلام که از همگرایی کافی با نظام های جهانی اقتصاد نیز برخوردار باشد، اجتناب ناپذیر می نماید. چارچوبی که با بکارگیری آن بتوان ضمن رعایت احکام اسلامی در ثبت و گزارش معاملات و دستیابی به اهداف حسابداری اسلامی، راه توسعه اقتصادی کشورهای اسلامی از طریق گسترش مراودات تجاری، مالی و سرمایه گذاری دولت ها و بنگاه های اقتصادی این کشورها با سایر کشورهای غیراسلامی نیز هموار گردد. سؤال اصلی که در این پژوهش به دنبال پاسخ آن بوده ایم، این است که «آیا با توجه به وجود تفاوت های ساختاری در اقتصاد اسلامی در مقایسه با اقتصاد سرمایه داری، اصولاً می توان یک چارچوب حسابداری و گزارشگری مالی جدید تدوین نمود؛ بطوریکه ضمن رعایت اصول شریعت، همگرایی و تطابق نسبی بین چارچوب مزبور و چارچوب و استانداردهای حسابداری و گزارشگری مالی بین المللی نیز وجود داشته باشد؟» در این پژوهش برای نخستین بار به بررسی مسئله خمس و تاثیر آن بر گزارشگری مالی و نیز توجیه رویکرد ترازنامه ای در اندازه گیری سود واحدهای تجاری اسلامی به صورت شبه تجربی پرداخته شده است. لازم به ذکر است؛ کانون توجه تحقیقات قبلی بر تاثیر زکات بر گزارشگری مالی بوده و در خصوص رویکرد دارایی-بدهی در اندازه گیری سود بطور مشخص تحقیقی صورت نگرفته است.

۲- مبانی نظری و پیشینه پژوهش

■ چارچوب نظری گزارشگری مالی در اقتصاد سرمایه داری

چارچوب نظری یک منشور، یک سیستم منسجم از اهداف و مبانی بهم پیوسته است که می تواند منجر به استانداردهای سازگار و توصیف ماهیت، نقش و محدودیت های حسابداری مالی و صورت های مالی شود. اهداف، شامل شناسایی مقاصد حسابداری، مبانی، مفاهیم زیربنایی حسابداری و راهنمای انتخاب وقایع، اندازه گیری و ابزار تلخیص و انتقال آنها به اشخاص ذینفع می باشد (بدری، ۱۳۷۵). براساس مفاد بندهای اول و پنجم مقدمه ای بر استانداردهای حسابداری ایران، جهت دستیابی به استانداردهای حسابداری هماهنگ، وجود یک مجموعه پیوسته از «اهداف» و «مبانی» مرتبط که بتواند ماهیت، نحوه عمل و حدود گزارشگری مالی را مشخص کند لازم است. چنین مجموعه ای، همانند یک قانون پایه، در تدوین استانداردهای حسابداری و حل و فصل مسائلی که ممکن است در این راه پیش آید، ملاک عمل قرار خواهد گرفت. علاوه بر مزیت فوق، وجود یک مجموعه از مفاهیم نظری، به تعیین حدود قضاوت حرفه ای در تهیه

صورت‌های مالی و محدود کردن رویه‌های حسابداری به منظور افزایش قابل مقایسه بودن اطلاعات مالی کمک خواهد کرد (سازمان حسابرسی، نشریه ۱۶۰).

■ حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی

از دیدگاه اسلامی سیستم حسابداری چارچوبی کلی و در برگیرنده گروهی از اجزای و بخش‌های به هم پیوسته بر طبق مجموعه‌ای از قواعد حسابداری براساس الزامات شریعت اسلام است. بر این اساس، تعاریف مختلفی از حسابداری اسلامی ارایه شده است. دیانتی و همکاران (۱۳۹۵)، حسابداری اسلامی را یک سیستم اطلاعاتی تعریف کرده که به گزارش بعد ارزشی (معنوی) رویدادهای مالی و غیرمالی رخ داده در واحد اقتصادی با محوریت موازین اسلامی می‌پردازد. به عقیده زید (۱۹۹۷)، «حسابداری فرآیند منظم ثبت معاملات مشروع در دفاتر و اندازه‌گیری نتایج مالی بر مبنای این معاملات به منظور استفاده در تصمیم‌گیری است». الخدش (۲۰۰۱) حسابداری اسلامی را اینگونه تعریف کرده است: «حسابداری اسلامی عبارت است از فرآیند شناسایی، اندازه‌گیری و گزارشگری مشروعیت فعالیت‌های مالی که برای تصمیم‌گیری، محاسبه زکات و محاسبه سود واقعی عملیات سرمایه‌گذاری اسلامی بر اساس دستورات اسلام، مفید باشد». حسابداری مرسوم مبتنی بر اصول و اهدافی از قبیل: تفکیک کامل اقتصاد از مذهب، ارجحیت رضایت فردی، بهینه‌سازی سود به عنوان معیار سنجش عملکرد و پذیرش قاعده تنازع بقا به عنوان بهترین راهبرد و تأکید بر نتیجه فرآیند بدون توجه به آثار گسترده آن بر محیط است. حسابداری از دو بعد مادی و معنوی تشکیل شده است. بخش مالی (مادی) حسابداری در همه جا و همه ادیان و مذاهب تقریباً مشابه است و اصولاً تدوین استانداردهای بین‌المللی گزارشگری مالی نیز بر همین بعد تأکید دارد (دیانتی دیلمی و همکاران، ۱۳۹۴). هدف پاسخگویی اسلامی متکی به مفهوم خلافت است. انسان خلیفه‌الله است و باید هم به حق‌الله و هم به حق‌الناس توجه داشته باشد. نحوه پاسخگویی انسان در برابر خدا در قرآن و سنت مشخص شده است.

پاسخگویی اولیه از قرارداد بین سرمایه‌گذار و مدیر ایجاد می‌شود. یک شرکت برای ایفای مسئولیت پاسخگویی اولیه و ثانویه، باید فعالیت‌های مربوط به موضوعات اسلامی، اجتماعی، اقتصادی و محیطی را شناسایی، اندازه‌گیری و گزارش کرده و در این نوع پاسخگویی اهداف ثانویه دیگری مانند رعایت شریعت، محاسبه و توزیع زکات، توزیع عادلانه ثروت را نیز رعایت نماید. کلمه «حساب» و مشتقات آن بیشتر از ۸۰ مرتبه در آیات قرآن کریم ذکر شده است. معنا و

تفسیر آیه^۱ ۲۸۲ سوره بقره به حسابداری و دفترداری اشاره دارد. این آیه تلویحاً به تعیین ضوابط شناسایی و اندازه گیری دارایی ها، بدهی ها، سرمایه، درآمدها و هزینه ها به عنوان عناصر اصلی حسابداری و گزارشگری مالی پرداخته است. حرمت ربا در مناسبات تجاری میان مسلمانان، از اولین انگیزه های مطالعاتی در زمینه حسابداری اسلامی است. یکی دیگر از اهداف اصلی حسابداری اسلامی محاسبه زکات است (کمبلینگ و کریم ۱۹۹۴). اگر زکات به عنوان یکی از اهداف اصلی قرار گیرد، هر شخص از فریب کاری یا ظاهرآرایی ناخواسته پرهیز می کند؛ زیرا همیشه خدا را ناظر بر اعمال خود می بیند. در نتیجه اطلاعات حسابداری به طور غیرمستقیم هم پاسخگوی نیازهای استفاده کنندگان است و هم پاسخگوی مسئولیت اجتماعی (ادنان و گافکین، ۱۹۹۷). طرفداران این رویکرد معتقدند حداکثرسازی زکات باید جایگزین حداکثرسازی سود شود. چنین روشی افراد را در تعقیب حداکثرسازی سود به نفع توجه به مسائل اجتماعی و انسانی تعدیل می کند.

■ ارزش منصفانه، حلقه ارتباطی بین گزارشگری مالی اسلامی و استانداردهای بین المللی حسابداری

سازمان حسابداری و حسابرسی نهادهای مالی اسلامی با استناد به استفاده از ارزش متعارف در محاسبه زکات، ارزش متعارف را مناسب حسابداری اسلامی می داند (مهرانی و همکاران، ۱۳۹۵). استانداردهای بین المللی حسابداری بطور گسترده ای از ارزش های منصفانه در گزارشگری عناصر غیر پولی صورت های مالی پشتیبانی می کنند. چرا که به عقیده طرفداران این رویکرد، ارزش های منصفانه در مقایسه با ارزش های تاریخی، وضعیت مالی و نتیجه عملیات واحد تجاری را بهتر نشان داده و به استفاده کنندگان در ارزیابی دقیق تر ریسک سرمایه گذاری یاری می رساند. از طرفی به نظر می رسد؛ بسیاری از فقه های مذاهب شیعه و سنی به این نتیجه رسیده اند که ارزیابی خمس و زکات به عنوان یکی از اهداف حسابداری اسلامی، باید براساس ارزش تسویه در زمان ایجاد تعهد بابت خمس و زکات صورت گیرد. بطوریکه آیت الله سیستانی در مسئله ۱۵۶ (سیستانی، ۱۳۹۳) و مرحوم آیت الله بهجت فومنی در مسئله ۱۴۰۴ (بهجت، ۱۳۷۸) توضیح-

۱. یا ایها الذین آمنوا إذا تداینتم بدین إلى أجل مسمى فاکتوبوه و لیکتب بینکم کاتب بالغدال و لا یأب کاتب أن یتکتب کما علمه الله فلیکتب و لیمیل الذی علیه الحق و لیتیق الله ربه و لا یخس منه شیئاً فإن کان الذی علیه الحق سفیهاً أو ضعیفاً أو لا یتسطیع أن یمیل هو فلیمیل ولیه بالغدال و استشهدوا شهیدین من رجالکم فإن لم یكونا رجلین فرجل و امرأتان ممن ترضون من الشهداء أن تضل إحداهما فتدکر إحداهما الأخری و لا یأب الشهداء إذا ما دُعوا و لا تستموا أن تکتبوه ضعیفاً أو کبیراً إلى أجله ذلکم أفسط عند الله و أقوم للشهادة و أدنی ألا ترثابوا إلا أن تكون تجارة حاضرة تدبرونها بینکم فلیس علیکم جناح ألا تکتبوها و أشهدوا إذا تبایعتم و لا یضار کاتب و لا شهید و إن تفعلوا فإنه فسوق بکم و اتقوا الله و یعلمکم الله و الله بکل شیء علیم.

المسائل خود به پرداخت خمس سرمایه (خالص مازاد دارایی‌ها) براساس قیمت روز تاکید نموده‌اند. بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که در حسابداری سازمان‌های تجاری اسلامی، باید از بهای جاری به جای بهای تمام‌شده تاریخی استفاده شود (محمد ابراهیم و یایا، ۲۰۰۵). سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی در بیانیه سال ۱۹۹۶ خود در مورد مفاهیم حسابداری مفهوم ارزش فعلی (جاری) دارایی‌ها، بدهی‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها را به رسمیت شناخته است. بنابراین می‌توان گفت: گزارشگری بر مبنای ارزش منصفانه، حلقه ارتباطی بین استانداردهای بین‌المللی حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی است.

■ مولفه‌های کلیدی چارچوب نظری گزارشگری مالی بر پایه اصول شریعت

براساس بیانیه مشترک مفاهیم بنیادین گزارشگری مالی که در سال ۲۰۱۰ توسط «هیات استانداردهای حسابداری مالی» و «هیات استانداردهای بین‌المللی حسابداری» منتشر شده، هدف از گزارشگری مالی با مقاصد عمومی، ارائه اطلاعات مالی واحد تجاری برای سرمایه‌گذاران بالفعل و بالقوه، اعطاکندگن تسهیلات مالی و سایر اعتباردهندگان در تصمیم‌گیری است (قلیچ، ۱۳۹۲). با این حال؛ در یک جامعه اسلامی احتمالاً تصمیم‌گیرندگان پیرامون واحد تجاری برای ارزیابی وظیفه مباشرت مدیران، ارزیابی ایفای مسئولیت‌های اجتماعی-شرعی و ارزیابی ریسک سرمایه‌گذاری و تداوم فعالیت شرکت، علاوه بر افشاهای صورت گرفته در گزارش‌های مالی، به باورها، اعتقادات اخلاقی و مذهبی خود نیز توجه می‌کنند؛ فاکتورهایی که در گزارش‌های مالی معمول به علت اضافه بار اطلاعاتی توجهی به آنها نمی‌شود (ناظم اودین، ۲۰۱۹). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت که گزارشگری مالی مرسوم در زمینه ادای وظیفه پاسخگویی اجتماعی، کفایت نمی‌کند. پاسخگویی با قرائت اسلامی اشاره به انجام و گزارش افعال و ترک اعمالی دارد که ضمن رایج گزارش عملکرد مدیران و انعکاس عادلانه سهم هر یک از ذینفعان از منابع اقتصادی واحد تجاری، به افشای میزان مسئولیت‌پذیری در انجام وظایف اجتماعی-شرعی شرکت نیز بپردازد (غلامی و همکاران، ۱۳۹۴). دغدغه سهامداران و سرمایه‌گذاران مومن نسبت به روش‌ها و منابع کسب درآمد شرکت، موضوعی است که نمی‌توان آن را نادیده گرفت. مدیریت اطلاعات و انتخاب خاصه مناسب اندازه‌گیری در تعیین سهم هر یک از ذینفعان و ذیحقان خارج واحد تجاری، از دیگر چالش‌هایی هستند که بین گزارشگری مالی مرسوم بر پایه عقلانیت اقتصادی و گزارشگری مالی اسلامی با هدف فلاح و رستگاری، پاسخگویی در مقابل خداوند و توسعه فرهنگ عدل، انصاف و احسان در جوامع بشری افتراق ایجاد می‌نماید (احمد، ۲۰۱۸).

به عقیده زولکارنیان (۲۰۱۷)، تفاوت‌های ساختاری و ایدئولوژیکی دین مبین اسلام در مقایسه با جوامع غیراسلامی، دلایلی متقن و محکمی بر لزوم تدوین یک چارچوب و ساختار تئوریک

گزارشگری مالی بر پایه شریعت اسلام است. با این وجود به نظر می‌رسد؛ بایستی تا جای ممکن روش‌ها، رویه‌ها و استانداردهای حسابداری اسلامی با موارد متناظر در حسابداری مرسوم هماهنگی و تطابق داشته باشند؛ چرا که حضور موسسات تجاری اسلامی در عرصه تجارت جهانی و بازارهای مالی بین‌المللی، لزوم قابلیت مقایسه صورت‌های مالی این واحدها با شرکت‌های تجاری که از سیستم حسابداری و گزارشگری مرسوم پیروی می‌کنند را اجتناب ناپذیر کرده است.

یکی از اصول شک برانگیز و مورد تردید از دید اسلام، اصل بهای تمام‌شده تاریخی است. به نظر احمد (۱۹۹۴)؛ اگر در شرایط تورمی ارزیابی بر مبنای بهای تمام‌شده تاریخی صورت گیرد، این اصل با عدالت و انصاف در تضاد خواهد بود. چرا که در تعیین ارزش دارایی‌ها، زکات به عنوان سنگ بنای تعیین ابزارهای اندازه‌گیری معرفی شده و ارزشیابی دارایی‌ها به بهای تاریخی، در تضاد با این موضوع است. از طرفی سازمان حسابداری و حسابرسی موسسات مالی اسلامی نیز اذعان می‌کند؛ مشکل رفتاری دارندگان حساب سرمایه‌گذاری که از بهای تاریخی استفاده می‌کنند، عدالت است؛ چرا که استفاده از بهای تمام‌شده تاریخی برای سرمایه‌گذاری که در زمان‌های مختلف از وجوه مالی خود برداشت می‌کنند منجر به نابرابری در رفتار با آنها می‌شود (ناپیر، ۲۰۰۷). بنابراین این سازمان در بیانیه سال ۱۹۹۶ خود در مورد مفاهیم حسابداری، مفهوم ارزش فعلی (جاری) دارایی‌ها، بدهی‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها را به رسمیت شناخته است. براساس نظر بایدون و ویلت (۲۰۰۰) پاسخگویی اجتماعی و افشای کامل مبنای گزارش‌های شرکت‌های اسلامی است. در نتیجه ترازنامه مبتنی بر ارزش‌های جاری یکی از الزامات اصلی برای شرکت‌هایی است که در جوامع اسلامی فعالیت می‌کنند. بنابراین از آنجاییکه زکات به دارایی‌هایی مانند وجوه نقد، حساب‌های دریافتنی (پس از کسر ذخیره م.م. و حساب‌های پرداختنی)، موجودی کالای ساخته‌شده و در حال ساخت، سرمایه‌گذاری در اوراق بهادار و عواید ناشی از اجاره زمین و ساختمان تعلق می‌گیرد و طبق تعالیم اسلامی ارزش دارایی‌هایی که مشمول زکات هستند بایستی به قیمت روز تقویم شود؛ در نتیجه ارزشیابی زکات مترادف با مفهوم حسابداری بر مبنای ارزش‌های جاری و عدول از اصل بهای تمام‌شده تاریخی لااقل در مورد دارایی‌های مشمول زکات است. زیرا منجر به محاسبه کمتر از واقع دارایی‌های مشمول زکات و احیاناً عدم پرداخت یا پرداخت کمتر زکات به عنوان یک وظیفه شرعی در اسلام می‌شود. با این اوصاف به نظر می‌رسد؛ بکارگیری اصل بهای تمام‌شده تاریخی در ارزشیابی و گزارش ارقام ترازنامه برای موسسات تجاری اسلامی مناسب نباشد.

عده‌ای از محققان حسابداری اسلامی نظیر ناپیر (۲۰۰۷)، بکارگیری مفهوم محافظه‌کاری را با محاسبه و پرداخت واجبات مالی اسلامی در تضاد می‌دانند. ارزیابی کمتر از واقع دارایی‌ها به معنی بدهی خمس و زکات کمتر است؛ اما همانگونه که عنوان شد، پرداخت خمس و زکات یکی

از مهمترین وظایف دینی مسلمانان بوده و اسلام مسلمانان را تشویق می‌کند که در ارتباط با ثروت خود سخی باشند. حسابداران مسلمانان باید مراقبت باشند تا دارایی‌ها را کمتر و بدهی‌ها را بیشتر از واقع ارزیابی نکنند (کمال، ۲۰۱۵). بنابراین می‌توان نتیجه گرفت رعایت مفهوم محافظه‌کاری حداقل برای ارزیابی خمس و زکات مغایر با تعالیم اسلام بوده و قابل اعمال نیست. کمبلینگ و کریم (۱۹۹۱)، چنین استدلال می‌کنند که پابندی به مفهوم محافظه‌کاری باعث می‌شود تا دارایی‌های حقیقی که می‌توانند موضوع زکات باشند، کتمان شود. بنابراین آنان نتیجه گرفتند که این مفهوم با گزارشگری مالی اسلامی مرتبط نمی‌باشد. خان (۱۹۹۴) نیز از این دیدگاه که محافظه‌کاری برای اهداف زکات مناسب نیست، پشتیبانی می‌کند. عدنان و گافیکن (۱۹۹۷) ادعا کردند چون مفهوم محافظه‌کاری با قرآن مغایر است؛ بنابراین با شریعت نیز مغایر خواهد بود. احمد (۱۹۹۰) این دیدگاه را به گونه‌ای افراطی تعریف می‌کند. او اذعان می‌کند که محافظه‌کاری گاهی اوقات در تضاد با اصول اسلامی است. بنابراین به نظر می‌رسد؛ رعایت مفهوم محافظه‌کاری در مدل حسابداری اسلامی برای مقاصد اندازه‌گیری مناسب نباشد؛ زیرا منجر به محاسبه کمتر از واقع دارایی‌های مشمول زکات و احیاناً عدم پرداخت یا پرداخت کمتر زکات به عنوان یک وظیفه شرعی در اسلام می‌شود.

اصل تحقق درآمد از منظر اسلام، تا آن جا که به ثبت معاملات مربوط می‌شود، به عنوان یک اصل قابل قبول مطرح می‌شود (کمال، ۲۰۱۵). شناسایی درآمد تنها در زمان تحقق آن یک نوع رعایت احتیاط است؛ با این حال اعمال این رویه ممکن است به سرمایه‌گذاران زودگذر که از سرمایه‌گذاری خود برداشت می‌کنند آسیب برساند. به طوریکه اگر بعضی از آنها قبل از تسویه کامل پروژه‌ای که وجود نقد خود را در آن سرمایه‌گذاری کرده‌اند و یا واقعاً در آن پروژه شریک شده‌اند مبلغی برداشت کنند، ممکن است تمام یا بخش از سودی را که ممکن است در آینده تحقق یابد را از دست بدهند. در بعضی از بانک‌های اسلامی، سپرده‌گذاران مستحق دریافت بخشی از سود تحقق‌یافته دوره حسابداری می‌باشند؛ این سودها شامل عایدات (مثبت یا منفی) پروژه-هایی هستند که هنوز تسویه نشده‌اند. سرمایه‌گذارانی که در این مرحله برداشت انجام می‌دهند، ممکن است در سود بعضی از پروژه‌هایی که وجوه خود را واقعاً در آنها شرکت داده‌اند، به طور تمام و کمال سهیم نشوند. از این رو ممکن است این مسئله مطرح شود که این موضوع با نیاز به عدالت و انصاف در تضاد است. گمبلینگ و کریم (۱۹۹۱) و خان (۱۹۹۴) معتقدند که اصل تطابق کمتر از سوی دیدگاه اسلامی مورد توجه قرار می‌گیرد چون در این اصل از رویکرد درآمد-هزینه تبعیت می‌شود؛ در حالیکه از دید اسلام، استفاده از رویکرد دارایی-بدهی برای اندازه‌گیری درآمد مناسب‌تر است. به نظر می‌رسد؛ در حسابداری اسلامی تاکید بر رویکرد حفظ سرمایه مالی و استفاده از رویکرد ترازنامه‌ای در اندازه‌گیری سود به منصفانه‌تر باشد.

عقلانیت اقتصادی و اصول حاکم بر آن، تنها منجر به افشای اطلاعاتی می شود که شاید بهترین تشریح بر پایه معیار «پاسخگویی فردی» است (نجفی، ۱۳۹۱). براساس نظر بایدون و ویلت (۲۰۰۰)، به نظر می رسد برای دستیابی به چنین سطح از پاسخگویی، افشای محدود اطلاعات مالی کافی باشد در حالیکه در اسلام تمرکز بر شکلی از «پاسخگویی اجتماعی» و افشای کامل اطلاعات حسابداری است. بنابراین در راستای دستیابی به این هدف، آن چه لازم است باید افشا شود. به عقیده حنیفه و حدیب (۲۰۰۱)، اهمیت ارائه و افشا در ایفای وظایف و تعهدات طبق شریعت اسلامی است. به عقیده آنان واحد تجاری اسلامی باید هرگونه معاملات ممنوعی که صورت گرفته، تعهدات واجبات مالی شرعی (به ویژه زکات)، مسئولیت های اجتماعی شرکت شامل وجوه خیریه، دستمزد به کارکنان و حفاظت از محیط زیست را افشا کند. به این ترتیب، محتوای گزارشگری مالی در یک جامعه اسلامی به احتمال زیاد مقفصل تر از جامعه غربی است (ابراهیم و یایا، ۲۰۰۵). بایدون و ویلت (۲۰۰۰) اعتقاد دارند که پاسخگویی اجتماعی و افشای کامل مبنای گزارش های شرکت های اسلامی است. با توجه به نظر آنان، در حال حاضر ترانامه بر مبنای ارزش های جاری بخشی از گزارش مورد نیاز برای شرکت هایی است که در جامعه اسلامی فعالیت می کنند. جایگاه سود و زیان باید به یادداشت های توضیحی تنزل یابد، زیرا صورت سود و زیان موجب تقویت گرایش مردم به سود مفرط می شود و در نتیجه بر جامعه اسلامی اثر منفی دارد (محمدابراهیم و یایا، ۲۰۰۵). به عقیده بایدون و ویلت (۱۹۹۴) به جای صورت سود و زیان باید صورت ارزش افزوده ارائه شود زیرا خصوصیات توزیعی صورت ارزش افزوده پاسخگویی در اسلام را پشتیبانی می کند (توحیدی، ۱۳۹۴). به عقیده میراز و بایدون (۲۰۰۰)، صورت ارزش افزوده می تواند اطلاعاتی در مورد توزیع ثروت بین بخش های مختلف جامعه ارائه و عملکرد شرکت را با توجه به منافع تمام ذینفعان نشان دهد. به نظر سلیمان (۱۹۹۷)، سیاست آگاهانه توزیع مجدد ثروت و انتقال منابع بین گروه های مختلف، موجب تقویت جامعه می شود.

اسلام علاوه بر توزیع منابع، به تحصیل آن نیز توجه دارد. تاکید صورت های مالی باید بر شفافیت و پرهیز از دستکاری باشد. این هدف باید با رعایت اصل افشای کامل در گزارش های شرکت های اسلامی محقق شود (میرزا و بایدون، ۲۰۰۰). به هر حال، خان (۱۹۹۴) نسبت به این اصل به ویژه در موارد افشای اطلاعات منفی توسط شرکت ها در مورد خود مانند برخورد ناعادلانه با کارکنان، آلودگی محیط زیست و فرار مالیاتی، خوشبین نیست؛ چرا که شرکت ها احساس می کنند که با افشای این مسائل به دام قانون می افتند (ابراهیم و یایا، ۲۰۰۵). معاملات خاصی وجود دارد که در چارچوب سرمایه داری مجاز است، اما در چارچوب اسلام ممنوع است (مانند بهره، تضمین سود سرمایه گذاری بدون پذیرش خطر و سایر معاملات ربوی). این گروه معاملات باید در صورت های مالی شرکت های تجاری اسلامی افشا شود (ساری، ۱۳۹۳). از دید اسلام،

افشای حقیقت مسئله بسیار مهمی است. قرآن در این زمینه می‌فرماید: «و حقیقت را با دروغ نپوشانید و حقیقت را زمانی که شما می‌دانید پنهان نکنید (سوره بقره، آیه ۴۲)». شش آیه از قرآن به این موضوع اشاره دارد که یک آیه در ارتباط با افشای کامل حقایق است (بدشاه و همکاران، ۲۰۱۷). با این وجود؛ افشای کامل در اسلام به معنای افشای همه چیز با جزئیات نیست. زیرا در قرآن هیچ تعهدی بر افشا به این ترتیب وجود ندارد. در عوض اعتقاد بر این است که هر چیز که برای کاربران اسلامی اهمیت دارد و در جهت خدمت خدا باشد، باید افشا شود (فرج‌زاده دهکردی و همکاران، ۱۳۹۱). به عنوان نتیجه، در مورد اصل «افشای کامل»، تمامی محققان حسابداری اسلامی توافق نظر دارند (نابییر، ۲۰۰۷). با توجه به مطالب گفته شده در بالا، به نظر می‌رسد بکارگیری شیوه‌های فعلی افشا برای حسابداری اسلامی کافی نبوده و بایستی گزارش‌ها تکمیلی در این زمینه همچون لیست، میزان و ماهیت معاملات با واحدهایی تجاری که ممکن است درگیر معاملات نامشروع بوده و یا از سیستم حسابداری اسلامی تبعیت نمی‌کنند، چک‌لیست رعایت الزامات زیست‌محیطی، صورت منابع و مصارف وجوه قرض‌الحسنه، صورت دارایی‌های مشمول زکات و میزان زکات پرداخت‌شده و نیز ارایه شود.

در زمینه گزارشگری مالی اسلامی تحقیقاتی چند در ایران و سایر کشورهای اسلامی و حتی کشورهای غربی انجام شده که در ادامه به ذکر برخی از آنها می‌پردازیم:

باباجانی و صیدی (۱۳۸۹)؛ در مقاله‌ای تحت عنوان «ارائه مدلی برای گزارشگری مالی در بازار سرمایه کشورهای اسلامی»، از طریق شناسایی ۲۳ عامل به عنوان عوامل موثر بر گزارشگری مالی در محیط‌های اسلامی، نظر متخصصان و صاحب‌نظران (اعضای هیات علمی گروه‌های حسابداری و مدیریت مالی دانشگاه‌ها، مدیران و کارشناسان ارشد شرکت‌های سرمایه‌گذاری و هلدینگ، مدیران عامل و اعضای هیئت مدیره شرکت‌های کارگزاری و همچنین کارشناسان ارشد سازمان بورس و اوراق بهادار) را راجع به چهار عامل شفافیت پاسخگویی، شفافیت افشای کافی، گزارش سود واقعی (محاسبه سود واقعی و گزارش سود واقعی) و توزیع عادلانه سود در بستر گزارشگری مالی شرکت‌های سرمایه‌گذاری بزرگ در ایران جویا شدند. یافته‌های تحقیق آنان نشان می‌دهد، بکارگیری نظریه وجوه می‌تواند موجب دستیابی به چهار عامل مورد اشاره در گزارشگری مالی این گروه از شرکت‌ها در کشورهای اسلامی شود.

غلامی و همکاران (۱۳۹۴)؛ با بررسی «مولفه‌های کلیدی مفاهیم نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی»، نشان دادند؛ خبرگان حرفه‌ای و دانشگاهی در ایران اتفاق نظر دارند که در گزارشگری مالی واحد تجاری اسلامی، هدف پاسخگویی نسبت به سودمندی در تصمیم‌گیری،

۱. وَلَا تَلْبِسُوا الْحَقَّ بِالْبَاطِلِ وَتَكْتُمُوا الْحَقَّ وَ أَنْتُمْ تَعْلَمُونَ

اولویت دارد و همچنین گسترش دامنه استفاده کنندگان به ذینفعان، ارائه منصفانه اطلاعات، نظام اندازه گیری مبتنی بر ارزش منصفانه و افشای کامل و پاسخگویی شرعی، مولفه های کلیدی - چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی می باشند.

دیانتی دلمی و مشهدی (۱۳۹۵)؛ به بررسی موضوع «امکان سنجی پیاده سازی حسابداری اسلامی در ایران» پرداخته به این نتیجه رسیدند که از دیدگاه اساتید و صاحب نظران حسابداری امکان پیاده سازی حسابداری اسلامی بر پایه ابعاد ارزشی و معنوی در ایران وجود دارد.

مهرانی و همکاران (۱۳۹۵)؛ در مقاله ای تحت عنوان «ارائه مدل حسابداری اسلامی با تاکید بر مبانی فقهی و چالش های بنیادی» به بررسی مسائل و موضوعات مبتلابه حسابداری شامل اهداف حسابداری، اندازه گیری، مفهوم رجحان محتوی بر شکل و نحوه ارائه صورت های مالی از هر دو دیدگاه فقهی و حرفه ای پرداختند. نتایج پژوهش نشان می دهد که در استانداردهای بین المللی حسابداری ارزش ها و اهداف حسابداری اسلامی شامل عدالت، حق الناس، توسعه و آبادانی کشور و مسئولیت پاسخگویی وجود نداشته و دیدگاه اهل فن با دیدگاه های فقهی در زمینه دستیابی به اهداف مذکور در قالب گزارشگری مالی اسلامی یکسان است.

دیانتی دلمی و همکاران (۱۳۹۵)؛ به «بررسی ضرورت حسابداری اسلامی از دید خبرگان دانشگاهی» پرداخته و به این نتیجه رسیدند که استفاده کنندگان از اطلاعات حسابداری در ایران علاقه مند به افشا اطلاعات در زمینه های مختلف مانند رعایت موازین شرعی، عدم وقوع تقلب مالی، رعایت الزامات مبارزه با پولشویی، رعایت حقوق کارگران و کارمندان، توجه به رعایت حقوق مصرف کنندگان، حفظ الزامات توجه به محیط زیست، توجه به بهره وری، تعالی و پیشرفت، عدم اسراف و توجه به کیفیت محصول بوده و این اطلاعات می تواند برای استفاده کنندگان مفید باشد. گمبلینگ و کریم (۱۹۹۱)؛ در مقاله ای با عنوان «گزارشگری مالی در اسلام» به نفی مفهوم محافظه کاری و رد بهای تاریخی در گزارشگری مالی اسلامی در مقایسه با گزارشگری مرسوم پرداخته اند.

حمید و همکاران (۱۹۹۳)؛ به بررسی «اثر احتمالی فرهنگ اسلامی بر حسابداری و یکپارچه سازی بین المللی حسابداری» پرداخته و نتیجه گرفتند که اسلام دارای پتانسیل لازم برای نفوذ در ساختار، مفاهیم زیربنایی و ساز و کارهای حسابداری در جهان اسلام بوده و ممنوعیت ربا بدان معنی است که بسیاری از روش های حسابداری مبتنی بر تنزیل از دیدگاه اسلامی غیر قابل قبول است.

بایدون و ویلت (۲۰۰۰)؛ در پژوهشی مشابه با موضوع رساله دکتری ملیاه سلیمان، به دنبال آزمون مدل های مختلف گزارشگری برای نیل به دو اصل مورد تاکید دین مبین اسلام یعنی «اصل افشای کامل» و «اصل پاسخگویی اجتماعی» برآمدند. نتیجه پژوهش آنان به ارائه مدلی جامع

برای گزارشگری مالی اسلامی منجر گردید که در آن، «صورت ارزش افزوده» جایگزین «صورت سود و زیان» رایج شده و «ترازنامه مبتنی بر ارزش‌های جاری» نیز به جای «ترازنامه متداول که مبتنی بر ارزش‌های تاریخی» می‌باشد، پیشنهاد شده است.

ملیاه سلیمان (۲۰۰۱)؛ «تاثیر ربا و زکات بر حسابداری اسلامی» را مورد بررسی قرار داده و نتیجه گرفت که نظام حسابداری کشورها می‌تواند متأثر از چارچوب سیاسی، قانونی، محیطی و وضعیت اجتماعی آنها بوده و لازم است که گزارش‌های مالی، مسلمانان را قادر به تعیین «دین زکات» به عنوان مهمترین ابزار پاسخگویی در راستای نیل به عدالت اجتماعی اقتصادی نماید. زولکارنجان (۲۰۱۷)؛ در پژوهشی تحت عنوان «چارچوب مفهومی استانداردهای حسابداری مالی مالزی و استانداردهای حسابداری مالی سازمان حسابرسی و حسابداری موسسات مالی اسلامی» به مقایسه مولفه‌های صورت‌های مالی «می بانک اسلامی برهاد مالزی» که از استانداردهای بین‌المللی حسابداری در گزارشگری مالی پیروی می‌کند با بانک‌های اسلامی بحرین که از استانداردهای حسابداری مالی سازمان حسابرسی و حسابداری موسسات مالی اسلامی استفاده می‌کنند، پرداخته است. به عقیده پژوهشگر، درک دیدگاه شریعت از مفروضات کلیدی حسابداری به تهیه‌کنندگان و استفاده‌کنندگان از صورت‌های مالی کمک می‌کند تا تاثیر سیاست‌های حسابداری بر صورت‌های مالی را مورد توجه قرار دهند.

شوکت آمر (۲۰۱۷)؛ در مقاله‌ای با عنوان «توسعه تئوری حسابداری اسلامی-دومین اصل شهادت» به بیان این موضوع پرداخته که در حال حاضر حرفه حسابداری از نقطه نظر «درستی و عادلانه بودن افشا» آسیب دیده است. در این پژوهش به نقش تعالیم قرآن و سنت پیامبر (ص) در توسعه حسابداری اسلامی براساس دیدگاه بسیار مناسبی از شهادت پرداخته شده و نقش حسابداران امین در ارایه گزارش‌های حسابداری براساس مفهوم «دیدگاه درست و عادلانه» تشریح شده است.

احمد مقصد (۲۰۱۸)؛ «عوامل موثر در بکارگیری استانداردهای حسابداری برای موسسات مالی اسلامی در عراق: یک چارچوب مفهومی» را بررسی و ضمن ارایه یک چارچوب مفهومی تعیین‌کننده در اجرای استانداردهای حسابداری موسسات مالی اسلامی در عراق، اذعان می‌دارد که بدلیل تفاوت‌های اساسی در ابزارهای مالی اسلامی، انطباق این استانداردها با استانداردهای گزارشگری حسابداری مرسوم که به عنوان استانداردهای بین‌المللی حسابداری شناخته می‌شوند، عملاً غیرممکن است؛ بنابراین یک استاندارد حسابداری جداگانه نیاز دارد.

شبیلی عبدالله (۲۰۱۸)؛ در مطالعه‌ای با عنوان «حسابداری از دیدگاه مرسوم و دیدگاه اسلامی: پتانسیلی از یک چارچوب گزارشگری جایگزین» از طریق تشریح دیدگاه فلسفی و عملی اسلام و مقایسه آن با دیدگاه فلسفی غرب و تاثیر آن بر نحوه ثبت معاملات و گزارشگری مالی، به تبیین

دلایل لزوم ارایه یک چارچوب نظری گزارشگری مالی و استانداردهای حسابداری جایگزین برای موسسات اسلامی که بالقوه از همگرایی نسبی با چارچوب گزارشگری مرسوم نیز برخوردار باشد، پرداخته است.

ناظم اودین (۲۰۱۹)؛ به «تجزیه و تحلیل گزارشدهی توسط موسسات اسلامی» و نحوه اندازه‌گیری و ارزیابی معاملات عمده مالی توسط موسسات مالی اسلامی در گزارش‌های سالیانه این موسسات پرداخته و این اندازه‌گیری‌ها و ارزیابی‌ها را براساس بیانیه‌های «هیات تدوین استانداردهای حسابداری مالی» و «استانداردهای بین‌المللی حسابداری» نیز انجام داده است. در این مطالعه شواهدی از سه موسسه مالی اسلامی در سه حوزه قضایی مختلف یعنی انگلستان، بحرین و مالزی مورد استفاده قرار گرفته است. نتایج این پژوهش نشان می‌دهد که چالش‌های واقعی در پذیرش استانداردهای بین‌المللی حسابداری توسط موسسات مالی اسلامی وجود دارد. در این مقاله تفسیر مفصلی از ماهیت این چالش‌ها ارائه شده است.

پژوهش حاضر بر مبنای نتایج پژوهش دیناتی دیلمی و همکاران (۱۳۹۵) تحت عنوان «بررسی ضرورت حسابداری اسلامی از دید خبرگان دانشگاهی» و نیز پژوهش شبیلی عبدالله (۲۰۱۸) با عنوان «حسابداری از دیدگاه مرسوم و دیدگاه اسلامی: پتانسیلی از یک چارچوب گزارشگری جایگزین»، سعی در توسعه تئوری حسابداری مالی اسلامی از طریق ایجاد ارتباطی بین مفاهیمی همچون «تاثیر مشروعیت یا عدم مشروعیت معاملات در گزارشگری مالی»، «تاثیر خمس و زکات بر رویکردهای اندازه‌گیری، ثبت و گزارش رویدادهای مالی»، «توسعه سطح افشا در راستای کاهش عدم تقارن اطلاعاتی از طریق افشای اطلاعات اضافی پیرامون ایفای مسئولیت‌های اجتماعی-شرعی» داشته است. ضمن ارج نهادن به تلاش‌های ارزشمند پژوهشگران محترمی که تاکنون با انجام مطالعات وزین خود در این زمینه، موجب توسعه و غنای ادبیات حسابداری اسلامی در کشورمان شده‌اند، عمده‌ترین تفاوت پژوهش حاضر با موارد مشابه، نظرخواهی از متخصصین علوم اسلامی (در هر دو مذهب شیعه و سنی) در زمینه موارد مذکور در سطرهای قبلی و بسند نکردن صرف به ادبیات مکتوب (فتاوی‌علماء)، تنظیم پرسشنامه بخش تخصصی پس از تحلیل آماری نتایج حاصل از پرسشنامه فقهی به منظور اخذ نظر متخصصین مالی می‌باشد. از طرفی برای اولین بار در این پژوهش به بررسی مسئله خمس و تاثیر آن بر گزارشگری مالی و نیز توجیه رویکرد ترازنامه‌ای در اندازه‌گیری سود واحدهای تجاری اسلامی به صورت شبه‌تجربی پرداخته شده است. کانون توجه تحقیقات قبلی بر تاثیر زکات بر گزارشگری مالی بوده و در خصوص رویکرد دارایی-بدهی در اندازه‌گیری سود بطور مشخص تحقیقی انجام نشده است.

۳- فرضیه‌ها پژوهش

با توجه به مبانی نظری و پیشینه پژوهش، در این تحقیق با به چالش کشیدن برخی از مولف-های اصلی گزارشگری مالی مرسوم، به بررسی امکان تدوین یک چارچوب گزارشگری مالی برای موسسات انتفاعی اسلامی پرداخته شده است. برای این منظور یک فرضیه اصلی و چهار فرضیه فرعی به شرح زیر در نظر گرفته شدند:

فرضیه اصلی: برخی از عناصر و مولفه‌های چارچوب نظری گزارشگری مالی مرسوم پاسخگوی مناسب حسابداری و گزارشگری مالی موسسات اسلامی نمی‌باشند.

فرضیه فرعی ۱: گزارشگری بر مبنای ارزش‌های منصفانه، موجب بهبود فرآیند تصمیم‌گیری استفاده‌کنندگان، ارزیابی بهتر عملکرد مدیران و توزیع عادلانه‌تر ثروت واحد تجاری می‌شود.

فرضیه فرعی ۲: کنار گذاشتن مفهوم محافظه‌کاری در اندازه‌گیری اقلام صورت‌های مالی برای حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی مناسب‌تر است.

فرضیه فرعی ۳: بکارگیری رویکرد دارایی-بدهی در کنار رویکرد درآمد-هزینه برای اندازه‌گیری نتیجه عملیات واحد تجاری در چارچوب حسابداری اسلامی مفیدتر است.

فرضیه فرعی ۴: بکارگیری شیوه‌های فعلی افشا شامل انواع یادداشت‌های همراه صورت‌های مالی در حسابداری مرسوم، برای گزارشگری مالی اسلامی کافی نیست.

۴- روش‌شناسی پژوهش

پاسخ به سؤال اصلی پژوهش، نیازمند بررسی مبانی فقهی در زمینه چالش‌های مطرح بین حسابداری اسلامی و حسابداری مرسوم و اخذ نظر متخصصین علوم اسلامی و مالی است؛ در نتیجه موضوع پژوهش بین رشته‌ای و در حوزه مطالعات رفتاری و تطبیقی می‌باشد. روش تحقیق در این پژوهش ترکیبی (کیفی و کمی) می‌باشد. در بخش کیفی ابتدا با استفاده از شیوه تحلیل محتوا، ضمن بهره‌جستن از آیات قرآن و فتوای علمای دینی و نیز در نظر گرفتن نتایج پژوهش‌های قبلی، ضرورت تعدیل برخی از مولفه‌های چارچوب نظری گزارشگری مالی مرسوم متناسب با اهداف حسابداری اسلامی و انطباق بیشتر فرآیند اندازه‌گیری، ثبت و گزارش رویدادهای مالی با اصول شریعت تبیین و سؤال اصلی و فرضیه‌های پژوهش تعیین گردیدند. در بخش کمی با استفاده از دو پرسشنامه جداگانه (فقهی ۲۰ و تخصصی ۲۲ سؤال)، نظر متخصصین علوم اسلامی و تخصصی در زمینه موضوعات مورد بحث در فرضیه‌های پژوهش دریافت و با کمک آزمون t تک‌گروهی و سایر آزمون‌های آماری لازم مورد تحلیل قرار گرفتند.

■ جامعه و نمونه آماری

جامعه آماری پژوهش در بخش فقهی شامل طلاب علوم دینی دارای تحصیلات عالی حوزوی (بالتر از سطح ۲) و در بخش تخصصی (مالی) شامل اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها حداقل دارای مرتبه استادیاری در رشته‌های حسابداری، مدیریت مالی یا رشته‌های مرتبط، حسابداران رسمی عضو جامعه حسابداران رسمی ایران و کارشناسان ارشد سازمان بورس و اوراق بهادار و شرکت‌های کارگزاری می‌باشد. در بخش کمی پژوهش نمونه مورد مطالعه باید به نحوی انتخاب شود تا افراد آگاه و صاحب‌نظر در نظرسنجی نقشی اساسی ایفا نمایند. به منظور دریافت نظر افراد متخصص در دو بخش فقهی و مالی از روش نمونه‌گیری هدفمند یا قضاوتی استفاده شده است (هالووی و ویلر، ۲۰۱۰). نمونه آماری در بخش فقهی ۳۰ نفر از کارشناسان علوم اسلامی (۱۵ نفر از هر یک از فرق شیعه و سنی) تعیین شدند. از طرفی، از آنجاییکه جامعه آماری بخش تخصصی؛ علاوه بر اعضای هیات علمی که از بعد آکادمیک دارای نظر صائبی در مورد حسابداری و گزارشگری مالی هستند، حسابداران رسمی و کارشناسان ارشد سازمان بورس اوراق بهادار که با مقوله استفاده از گزارش‌های مالی در تصمیم‌گیری توسط استفاده‌کنندگان سر و کار دارند را نیز شامل می‌شود، تصمیم گرفته شد ۸۰ فقره پرسشنامه بین سه زیرگروه توزیع (۷۳ مورد برگشت شد) تا پرسشنامه‌های برگشت شده کمتر از ۵۰ مورد نباشد. جدول ۱ ترکیب زیرگروه‌ها و جدول ۲ آمار توصیفی نمونه آماری بخش تخصصی را نشان می‌دهد.

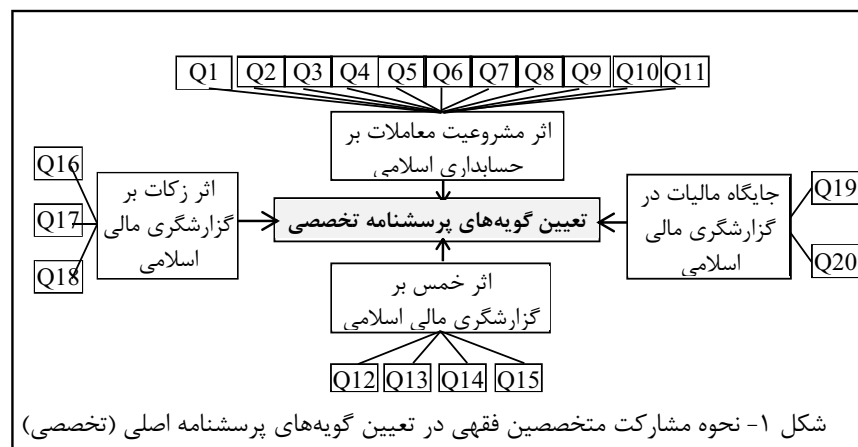
در پرسشنامه فقهی نظر کارشناسان دینی راجع به مشروعیت معاملات، مسئله خمس و زکات، سپرده‌گذاری در سیستم بانکی و اخذ وام و تسهیلات از آن، مراودات تجاری (خرید، فروش، اجاره و) با موسسات غیراسلامی، سرمایه‌گذاری موسسات تجاری اسلامی در اوراق بهادار موسسات یا دول غیراسلامی، تامین مالی بنگاه‌های اقتصادی و بانک‌های اسلامی از طریق جذب سرمایه و اخذ وام و تسهیلات از واحدهای تجاری و بانک‌ها در کشورهایی با اقتصاد غیراسلامی اخذ و پس از تحلیل آماری پاسخ‌ها به شرح جدول ۵ و کسب اطمینان از اجماع کلی بین آنها در مورد مشروعیت معاملات و مراودات تجاری بین واحدهای تجاری اسلامی و غیراسلامی و تاثیر آن بر حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی، تاثیر خمس و زکات بر گزارشگری مالی اسلامی و ...، پرسشنامه بخش تخصصی تدوین گردید. شکل ۱ نحوه دخالت دادن نظر کارشناسان بخش فقهی در طراحی پرسشنامه تخصصی را نشان می‌دهد.

جدول ۱ - ترکیب زیرگروه‌های بخش تخصصی

متخصصین	تعداد	درصد فراوانی
اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها	۳۴	٪۴۷
حسابداران رسمی عضو جامعه حسابداران رسمی	۲۲	٪۳۰
کارشناسان ارشد سازمان بورس و اوراق بهادار و شرکت‌های کارگزاری	۱۷	٪۲۳
جمع	۷۳	٪۱۰۰

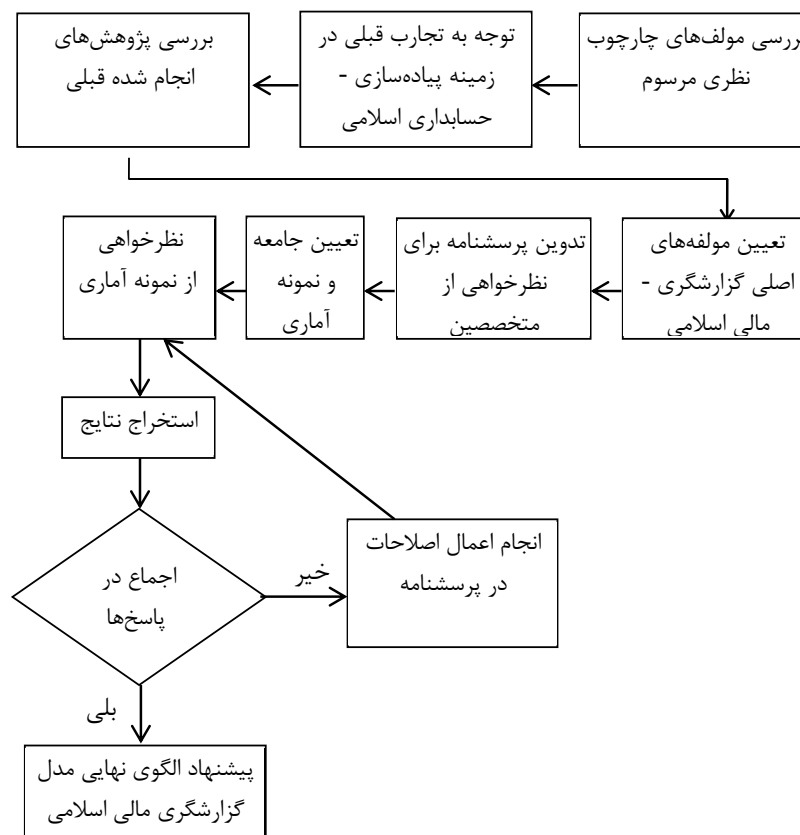
جدول ۲ - آمار توصیفی نمونه آماری بخش تخصصی

متخصصین		جمع کل		اعضای هیات علمی		حسابداران رسمی		کارشناسان بورس	
		جزء	کل	جزء	کل	جزء	کل	جزء	کل
مدرک تحصیلی	کارشناسی	۹	۷۳	۰	۳۴	۹	۲۲	۰	۱۷
	کارشناسی ارشد	۲۷		۰		۱۲		۱۵	
	دکترا	۳۷		۳۴		۱		۲	
مرتبه علمی	دانشیار	۴	۷۳	۴	۳۴	۰	۲۲	۰	۱۷
	استادیار	۳۰		۳۰		۰		۰	
	فاقد مرتبه	۳۹		۰		۲۲		۱۷	
جنس	زن	۵۸	۷۳	۲۵	۳۴	۱۹	۲۲	۱۴	۱۷
	مرد	۱۵		۹		۳		۳	۹

چنانکه که گفته شد؛ سعی ما در این پژوهش، توسعه مفاهیم و مبانی گزارشگری مالی اسلامی از طریق روش‌های تفسیری، انتقادی و ساختاری بوده و با در نظر گرفتن موضوع تطابق و همگرایی

نسبی مدل حسابداری اسلامی با استانداردهای حسابداری بین‌المللی، برخی از مولفه‌ها و عناصر اصلی چارچوب نظری مرسوم به چالش کشیده شده و نظر متخصصین راجع به آنها دریافت و مدل نهایی استخراج گردیده است. شکل ۲ زیر فرآیند مزبور را نشان می‌دهد:

شکل ۲-فرآیند بررسی امکان تعدیل برخی از مولفه‌های چارچوب نظری گزارشگری مرسوم و پیشنهاد مدل حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی

▪ روایی و پایایی پرسشنامه‌های فقهی و تخصصی

به منظور ارزیابی روایی پرسشنامه بخش فقهی از نظرات سه نفر از کارشناسان علوم اسلامی و برای ارزیابی روایی پرسشنامه بخش تخصصی نیز از نظرات ارزشمند ۸ نفر از اساتید برجسته رشته حسابداری در دانشگاه‌های دولتی و آزاد اسلامی و برای بررسی پایایی پرسشنامه‌های فقهی

و تخصصی نیز از آزمون آلفای کرونباخ استفاده است. جدول ۳ و ۴ نتایج این آزمون را نشان می‌دهد:

جدول ۳ - نتایج آزمون آلفای کرونباخ - پرسشنامه فقهی

محدود سؤالات	تعداد	ضریب آلفای	میزان
سؤال ۱ تا ۲۰	۲۰	۰/۷۱۸	مطلوب

جدول ۴ - نتایج آزمون آلفای کرونباخ - پرسشنامه تخصصی

فرضیه	محدود سؤالات	تعداد	آلفای- کرونباخ	پایایی	فرضیه	محدود سؤالات	تعداد	آلفای- کرونباخ	پایایی
فرعی ۱	سؤال ۱ تا ۵	۵	۰/۷۳۱	مطلوب	فرعی ۳	سؤال ۱۰ تا ۴	۴	۰/۷۳۸	مطلوب
فرعی ۲	سؤال ۶ تا ۹	۴	۰/۷۱۶	مطلوب	فرعی ۴	سؤال ۱۴ تا ۹	۹	۰/۷۲۱	مطلوب
					اصلی	سؤال ۱ تا ۲۲	۲۲	۰/۹۲۰	مطلوب

از آنجاییکه ضریب آلفای کرونباخ برای سؤالات هر دو پرسشنامه بیش از ۰/۷ می‌باشد، لذا سؤالات هر دو پرسشنامه فقهی و تخصصی از پایایی مطلوب برای دریافت نظر متخصصان بخش فقهی و تخصصی برخوردار می‌باشد.

■ آزمون‌های آماری بررسی موضوعات مندرج در سؤالات پرسشنامه فقهی و تخصصی

برای بررسی نظر متخصصین فقهی و تخصصی و نیز آزمون فرضیه‌های تحقیق، بایستی به نحوی عمل شود که تایید یا رد سؤالات، شدت موافقت یا مخالفت، اجماع یا عدم اجماع در خصوص موضوع و نهایتاً همسان بودن نظرات راجع به موضوعات مطرح شده در بین گروه‌های مختلف روشن شود. برای این منظور، پرسش‌های مربوط به هر موضوع و فرضیه در دو بخش فقهی و تخصصی دسته‌بندی و آزمون‌های زیر در مورد آنها طراحی و اجرا گردید:

■ آزمون ۴ استیودنت تک‌گروهی مقایسه میانگین پاسخ‌های موافق و مخالف

برای بررسی نظر نمونه آماری راجع به موضوعات مطرح در پرسشنامه فقهی و نیز بررسی هر یک از فرضیه‌های پژوهش صرفنظر از مقایسه دیدگاه زیرگروه‌های مختلف براساس پرسشنامه تخصصی، از آزمون ۴ تک‌گروهی استفاده شد. برای این منظور ابتدا میانگین پاسخ‌های ارایه شده به مجموعه پرسش‌های مربوط به هر موضوع یا فرضیه پژوهش محاسبه و سپس آزمون فرض زیر تشکیل می‌گردد:

$$\left. \begin{array}{l} \text{فرضیه صفر } (H_0): \text{ میانگین پاسخ‌ها کمتر از ۳ است } (\bar{x} \leq 3) \\ \text{فرضیه مقابل } (H_1): \text{ میانگین پاسخ‌ها بیشتر از ۳ است } (\bar{x} > 3) \end{array} \right\}$$

اگر متوسط پاسخها از عدد ۳ به عنوان نقطه وسط طیف بزرگتر و معنی دار باشد، موضوع مطرح در پرسشنامه فقهی یا فرضیه های پژوهش (پرسشنامه تخصصی) رد نمی شود.

آزمون ۴ زوجی برای آگاهی از شدت موافقت یا مخالفت پرسش شوندگان با موضوع مطرح شده در هر یک از پرسش های پژوهش

ابتدا از طریق انجام آزمون «لوین»، معنی دار بودن یا نبودن «تساوی واریانس پاسخها» بررسی و سپس آزمون ۴ زوجی برای آگاهی از شدت موافقت یا مخالفت نمونه آماری با موضوع مطرح شده در هر یک از پرسش های پژوهش، با تشکیل آزمون فرض زیر اجرا می شود.

H_0 : تفاوت میانگین پاسخها در دو گروه «موافق» و «مخالف» معنی دار نیست.

H_1 : تفاوت میانگین پاسخها در دو گروه «موافق» و «مخالف» معنی دار است.

پرسش شوندگانی که به هریک از سؤالات نمره بالای ۳ بدهند در گروه موافقین و آنهایی که نمره کمتر از ۳ داده اند، در گروه مخالفین دسته بندی می شوند.

آزمون کلموگروف-اسمیرنوف تک نمونه ای برای بررسی وجود یا عدم وجود اجماع بین پرسش شوندگان پیرامون مورد موضوعات مطرح شده در سؤالات پژوهش

برای بررسی و تشخیص وجود یا عدم وجود اجماع در بین موافقین با موضوع مطرح شده در هر یک از پرسش های تحقیق، از آزمون کلموگروف-اسمیرنوف تک نمونه ای استفاده می شود (غلامی و همکاران، ۱۳۹۴). برای این منظور، پس از تقسیم پرسش شوندگان به دو دسته موافق و مخالف (مشابه آزمون ۴ زوجی) آزمون فرض زیر تشکیل می گردد:

فرضیه صفر (H_0): در مورد موضوع مطرح شده در سؤال، بین پرسش شوندگان دو گروه اجماع وجود ندارد.
فرضیه مقابل (H_1): در مورد موضوع مطرح شده در سؤال، بین پرسش شوندگان دو گروه اجماع وجود دارد.

آزمون کروسکال-والیس تک نمونه ای برای تشخیص همسانی پاسخها در بین هر یک از زیر گروه های مختلف (کارشناسان بورس، اعضای هیات علمی دانشگاه ها و حسابرسان رسمی)

آزمون کروسکال-والیس برای مقایسه سه و بیشتر از سه گروه مورد استفاده قرار می گیرد. آزمون مذکور این فرضیه که k گروه نمونه از یک جامعه آماری مشترک یا جامعه آماری شبیه به هم که با توجه به میانگین ها استخراج شده اند را بررسی می کند. آنالیز واریانس یک طرفه کروسکال والیس با استفاده از رتبه ها، آزمون فوق العاده مفیدی برای تصمیم گیری درباره این است که آیا k گروه نمونه مستقل از جامعه های آماری مختلف آمده اند یا خیر؟ بدیهی است که نمونه ها بدون استثنا اختلافاتی با یکدیگر دارند؛ ولی سؤال این است که آیا اختلافات مشاهده

شده در نمونه‌ها نماینده اختلافات موجود در جوامع هستند یا ناشی از شانس و تصادف؟ فرضیه صفر در این آزمون بر خلاف فرض مقابل آن، تاکید بر عدم اختلاف بین گروه‌ها دارد. این فرضیه با توجه به میانگین‌ها، مبنا را بر شباهت k نمونه از یک جامعه مشترک می‌گیرد. یعنی دو فرضیه صفر و یک به صورت زیر مطرح می‌شوند:

$$\left\{ \begin{array}{l} \text{فرضیه صفر } (H_0): \text{ میانگین پاسخ‌های گروه اول، گروه دوم، گروه سوم، ... با یکدیگر برابرند.} \\ \text{فرضیه مقابل } (H_1): \text{ میانگین پاسخ‌های گروه اول، گروه دوم، گروه سوم، ... با یکدیگر برابر نیستند.} \end{array} \right.$$

معنی‌دار بودن آزمون برابری میانگین پاسخ‌ها در زیرگروه‌های مختلف، به معنی همسانی نظر این زیرگروه‌ها می‌باشد. در این پژوهش، نمونه آماری بخش تخصصی در سه زیر گروه (۱) کارشناسان بورس اوراق بهادار، اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها و (۳) حسابداران رسمی قرار گرفته‌اند.

۵- یافته‌های پژوهش

نتایج آزمون‌های آماری راجع به موضوعات مورد بررسی در هر یک از سؤالات بخش فقهی منعکس در جدول ۵ نشان می‌دهد؛ نظر کارشناسان در هر دو مذهب شیعه و سنی راجع به مشروعیت معاملات واحدهای تجاری اسلامی با موسسات تجاری غیراسلامی شامل: خرید و فروش کالا و خدمات، اجاره بلندمدت دارایی‌های ثابت، مشارکت خاص و خرید و فروش اقساطی، تعلق زکات به سهم سرمایه‌گذاران از سود واحدهای تجاری اسلامی که به فعالیت‌های کشاورزی اشتغال دارند، مجاز بودن واحد تجاری به پرداخت زکات به نیابت از سرمایه‌گذاران، تامین مالی واحد تجاری اسلامی از طریق فروش سهام یا اوراق مشارکت به واحدهای تجاری غیراسلامی، عدم مجاز بودن واحد تجاری به پرداخت خمس به نیابت از سرمایه‌گذاران، عدم امکان کاهش مالیات قابل پرداخت به دولت اسلامی به میزان زکات پرداختی توسط واحد تجاری به نیابت از سرمایه‌گذاران و عدم پاک‌شدن سود ناشی از معاملات شبه‌ناک واحد تجاری اسلامی با پرداخت خمس یا زکات اشتراک نظر وجود دارد. با این حال؛ نظر متخصصین دو فرقه در خصوص خرید سهام یا اوراق قرضه (بهره‌دار) و اعطای وام بهره‌دار به واحدهای تجاری غیراسلامی توسط واحدهای تجاری اسلامی و تعلق زکات به سود واحد تجاری اسلامی که به فعالیت‌هایی غیر از کشاورزی اشتغال دارند، متفاوت است. به نظر می‌رسد؛ دلیل این تفاوت، مجاز بودن دریافت و پرداخت بهره به غیرمسلمانان در فقه شیعی و حرمت آن در مذاهب چهارگانه اهل سنت و نیز تفاوت دیدگاه علمای شیعه و در نتیجه مقلدین آنها در زمینه تعلق زکات به سود فعالیت‌های غیرکشاورزی باشد.

جدول ۵ - خلاصه نتایج تحلیل های آماری پرسشنامه فقهی

سؤالات	عامل یا موضوع مورد سنجش	موافقت یا مخالفت			شدت موافقت/مخالفت			اجماع یا عدم اجماع			همسان بودن پاسخ ها		
		آزمون t تک گروهی			آزمون t دو طرفه			کلموگروف-اسمیرنوف (K-S آماره Z)			کروسکال والیس (Chi-Square)		
		مقدار آماره	سطح خطا	نتیجه	مقدار آماره	سطح خطا	نتیجه	مقدار آماره	سطح خطا	نتیجه	مقدار آماره	سطح خطا	نتیجه
۱	معاملات تجاری با مؤسسات غیراسلامی	۶/۳۶۰	۰/۰۰۰	موافقت	۷/۴۲۹	۰/۰۰۱	موافقت شدید	۲/۰۰۴	۰/۰۰۰	اجماع	۲/۸۶۹	۰/۰۹۰	همسان
۲	مشارکت خاص با مؤسسات غیراسلامی	۱۰/۸۴۶	۰/۰۰۰	موافقت	۴/۷۹۳	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۱/۶۴۳	۰/۰۰۹	اجماع	۰/۵۱۷	۰/۴۷۲	همسان
۳	سرمایه گذاری در سهام و سایر اوراق بهادار دولت ها و مؤسسات غیراسلامی	۲/۳۸۹	۰/۰۳۰	موافقت	۱۱/۵۶۶	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۷۳۳	۰/۰۰۰	اجماع	۲۱/۹۴۴	۰/۰۰۰	ناهمسان
۴	تامین مالی از طریق فروش سهام و سایر اوراق بهادار به مؤسسات غیراسلامی	۷/۳۹۹	۰/۰۰۰	موافقت	۷/۷۵۲	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۱۹۱	۰/۰۰۰	اجماع	۴/۸۰۱	۰/۰۲۸	همسان
۵	تامین مالی از طریق اخذ وام و قبول سپرده از مؤسسات غیراسلامی	۲/۰۸۳	۰/۰۴۶	موافقت	۹/۲۸۰	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۷۱۴	۰/۰۰۰	اجماع	۱۳/۱۱۹	۰/۰۰۰	ناهمسان
۶	پرداخت وام و سپرده گذاری در مؤسسات غیراسلامی	۲/۳۵۹	۰/۰۲۵	موافقت	۹/۴۹۴	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۷۳۳	۰/۰۰۰	اجماع	۲۱/۷۰۹	۰/۰۰۰	ناهمسان
۷	اجاره دارایی های سرمایه ای به مؤسسات غیراسلامی از طریق اجاره به شرط تملیک	۹/۹۱۹	۰/۰۰۰	موافقت	۵/۵۲۹	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۱/۸۶۲	۰/۰۰۲	اجماع	۰/۰۶۴	۰/۴۲۴	همسان

۸	اجاره دارایی‌های سرمایه‌ای به موسسات غیراسلامی از طریقی غیر از اجاره به شرط تملیک	۷/۹۹۲	۰۰۰	موافقت	۶/۳۶۹	۰۰۱	موافقت شدید	۲/۰۴۱	۰۰۰	اجماع	۲/۷۸۲	۰۰۵	همسان
۹	اجاره دارایی‌های سرمایه‌ای به موسسات غیراسلامی به طریق اجاره به شرط تملیک	۱۰/۸۴۶	۰۰۰	موافقت	۴/۷۹۳	۰۰۰	موافقت شدید	۱/۶۴۳	۰۰۰	اجماع	۱/۳۴۶	۰۰۵	همسان
۱۰	اجاره دارایی‌های سرمایه‌ای از موسسات غیراسلامی از طریقی غیر از اجاره به شرط تملیک	۷/۵۴۹	۰۰۰	موافقت	۷/۱۶۱	۰۰۰	موافقت شدید	۲/۱۹۱	۰۰۰	اجماع	۲/۷۸۷	۰۰۵	همسان
۱۱	فروش کالاهای مصرفی و با دوام در قالب فروش اقساطی به موسسات - غیراسلامی	۱۲/۰۴۲	۰۰۰	موافقت	۳/۹۴۴	۰۰۰	موافقت شدید	۱/۳۶۶	۰۰۰	اجماع	۰/۰۰۰	۱/۰۰۰	همسان
۱۲	کسر خمس از سهم سود سهم سهامداران یا سرمایه - گذاران بنا به درخواست آنان	۱۰/۸۶۵	۰۰۰	موافقت	۴/۸۰۸	۰۰۰	موافقت شدید	۱/۶۴۳	۰۰۰	اجماع	۱/۶۸۴	۰۰۵	همسان
۱۳	الزام سهامداران یا سرمایه - گذاران به موافقت با - کسر خمس از سهم سود سهم آنان	-۷/۴۱۳	۰۰۰	مخالفت	۸/۳۳۲	۰۰۰	مخالفت شدید	۱/۶۴۳	۰۰۰	اجماع	۰/۳۸۷	۰۰۵	همسان
۱۴	عدم وجود منع شرعی در مصرف خمس مکسوره از سهم سود سهامداران با رعایت موارد مصرف آن براساس فقه شیعی	-۵/۱۱۴	۰۰۰	مخالفت	۱۵/۷۵۳	۰۰۰	مخالفت شدید	۱/۳۶۶	۰۰۰	اجماع	۲/۶۳۹	۰۰۵	همسان
۱۵	رفع شبهه و پاک شدن احتیاطی مال آغشته به حرام ناشی از معاملات با موسسات غیراسلامی	-۵/۴۳۰	۰۰۰	مخالفت	۲۱/۰۹۴	۰۰۰	مخالفت شدید	۱/۶۴۳	۰۰۰	اجماع	۶/۰۶۰	۰۰۵	ناهمسان

۱۶	شایستگی تعلق زکات بر سود ناشی از کسب و کار و تجارت علاوه بر فعالیت های کشاورزی	۹/۹۵۰	۰۰۰	موافقت	۳/۰۱۴	۰۰۵	موافقت شدید	۱/۸۶۲	۰۰۲	اجماع	۶/۳۱۴	۰۱۲	ناهمسان
۱۷	الزام سهامداران یا سرمایه گذاران به موافقت با کسر زکات از سهم سود سهام آنان	۹/۳۰۴	۰۰۰	موافقت	۲/۷۳۳	۰۱۱	موافقت شدید	۲/۰۴۱	۰۰۰	اجماع	۱/۰۰۸	۳/۱۵	همسان
۱۸	عدم وجود منع شرعی در مصرف زکات مکسوره از سهم سود سهامداران با رعایت موارد مصرف آن براساس فقه شیعی	۹/۱۰۹	۰۰۰	موافقت	۶/۱۲۱	۰۰۰	موافقت شدید	۲/۰۴۱	۰۰۰	اجماع	۰/۳۷۸	۵۹۸	همسان
۱۹	کاهش سهم دولت اسلامی (مالیات) از سود موسسه در صورت پرداخت خمس	-۸/۵۱۰	۰۰۰	مخالفت	۵/۹۵۰	۰۰۰	مخالفت شدید	۱/۳۶۶	۰۴۸	اجماع	۰/۰۲۶	۸۷۲	همسان
۲۰	کاهش سهم دولت اسلامی (مالیات) از سود موسسه در صورت پرداخت زکات	-۴/۳۹۷	۰۰۰	مخالفت	۱۲/۲۹۶	۰۰۰	مخالفت شدید	۲/۱۹۱	۰۰۰	اجماع	۱/۴۸۹	۲۵۶	همسان

در بخش اول پرسشنامه تخصصی تدوین شده برای اخذ نظر متخصصین حرفه ای-دانشگاهی، از آنان در خصوص تحصیلات، سابقه کار (آموزشی-پژوهشی/حرفه ای)، میزان آشنایی با حسابداری اسلامی، میزان آشنایی با استانداردهای بین المللی حسابداری سؤال گردید. ۸۸٪ از پرسش-شوندگان دارای تحصیلات کارشناسی ارشد و بالاتر، ۷۸٪ دارای سابقه کار بیش از ۱۰ سال، ۷۷٪ دارای آشنایی با مباحث مطروحه در حسابداری اسلامی و ۹۵٪ آنان با استانداردهای بین المللی حسابداری آشنایی کافی دارند. بالا بودن درصدهای مذکور نشان از توزیع مناسب داده ها داشته و نایستی نگران نرمالیتی آنها بود.

• آزمون فرضیه های پژوهش

جدول ۶ خلاصه نتایج آزمون t برای بررسی موافقت یا مخالفت نمونه آماری با موضوعات مطرح شده در هر یک از سؤالات پرسشنامه را نشان می دهد.

جدول ۶ - نتیجه آزمون t تک گروهی بررسی فرضیه‌های تحقیق

ردیف	فاصله حد بالا و پایین در سطح اطمینان ۹۵٪		تفاوت میانگین‌ها	میزان خطا	درجه آزادی	مقدار آماره	نتیجه	موافقت یا عدم موافقت
	حداکثر	حداقل						
۱	۰/۶۴	۰/۱۶	۰/۳۹۷	۰/۰۰	۷۲	۳/۳۱۵	تایید H_1	موافقت
۲	۰/۵۶	۰/۱۰	۰/۳۲۹	۰/۰۰۶	۷۲	۲/۸۴۷	تایید H_1	موافقت
۳	۰/۸۰	۰/۴۰	۰/۶۰۳	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۹۷۵	تایید H_1	موافقت
۴	۰/۶۶	۰/۱۹	۰/۴۲۵	۰/۰۰۱	۷۲	۳/۵۳۵	تایید H_1	موافقت
۵	۰/۸۳	۰/۴۳	۰/۶۳۰	۰/۰۰۰	۷۲	۶/۲۷۴	تایید H_1	موافقت
-	۰/۶۳۱۲	۰/۳۲۲۲	۰/۴۷۶۷۱	۰/۰۰۰	۷۲	۶/۱۵۱	تایید فرضیه فرعی اول	
۶	۰/۵۸	۰/۱۸	۰/۳۸۴	۰/۰۰	۷۲	۳/۸۱۰	تایید H_1	موافقت
۷	۰/۸۴	۰/۴۵	۰/۶۴۴	۰/۰۰۰	۷۲	۶/۶۸۶	تایید H_1	موافقت
۸	۰/۸۶	۰/۴۳	۰/۶۴۴	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۸۹۳	تایید H_1	موافقت
۹	۰/۷۹	۰/۳۳	۰/۵۶۲	۰/۰۰۰	۷۲	۴/۸۶۸	تایید H_1	موافقت
-	۰/۷۱۳۰	۰/۴۰۳۴	۰/۵۵۸۲۲	۰/۰۰۰	۷۲	۷/۱۸۹	تایید فرضیه فرعی دوم	
۱۰	۰/۷۰	۰/۲۳	۰/۴۶۶	۰/۰۰	۷۲	۳/۹۲۱	تایید H_1	موافقت
۱۱	۰/۶۹	۰/۳۲	۰/۵۰۷	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۵۲۴	تایید H_1	موافقت
۱۲	۰/۷۱	۰/۳۱	۰/۵۰۷	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۰۸۴	تایید H_1	موافقت
۱۳	۰/۶۲	۰/۱۸	۰/۳۹۷	۰/۰۰۱	۷۲	۳/۶۱۵	تایید H_1	موافقت
-	۰/۶۲۵۶	۰/۳۱۲۷	۰/۴۶۹۱۸	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۹۷۹	تایید فرضیه فرعی سوم	
۱۴	۰/۵۹	۰/۲۶	۰/۴۲۵	۰/۰۰	۷۲	۵/۰۰۵	تایید H_1	موافقت
۱۵	۰/۸۰	۰/۴۰	۰/۶۰۳	۰/۰۰۰	۷۲	۵/۹۷۵	تایید H_1	موافقت
۱۶	۰/۵۹	۰/۲۰	۰/۳۹۷	۰/۰۰۰	۷۲	۴/۰۱۴	تایید H_1	موافقت
۱۷	۰/۶۹	۰/۲۲	۰/۴۵۲	۰/۰۰۰	۷۲	۳/۸۶۰	تایید H_1	موافقت
۱۸	۰/۶۲	۰/۱۲	۰/۳۷۰	۰/۰۰۴	۷۲	۲/۹۴۳	تایید H_1	موافقت
۱۹	۰/۵۴	۰/۱۲	۰/۳۲۹	۰/۰۰۳	۷۲	۳/۰۷۴	تایید H_1	موافقت
۲۰	۰/۵۵	۰/۰۸	۰/۳۱۵	۰/۰۰۹	۷۲	۲/۶۹۷	تایید H_1	موافقت
۲۱	۰/۸۳	۰/۴۳	۰/۶۳۰	۰/۰۰۰	۷۲	۶/۲۷۴	تایید H_1	موافقت
۲۲	۰/۵۲	۰/۰۸	۰/۳۰۱	۰/۰۰۹	۷۲	۲/۷۰۲	تایید H_1	موافقت
-	۰/۵۴۵۷	۰/۳۰۴۲	۰/۴۲۴۹۳	۰/۰۰۰	۷۲	۷/۰۱۴	تایید فرضیه فرعی چهارم	
	۰/۶۱۷۲۲	۰/۳۴۷۲	۰/۴۸۲۱۹	۰/۰۰۰	۷۲	۷/۱۱۸	تایید فرضیه اصلی	

چنانکه که در جدول شماره ۶ مشاهده می شود؛ مقدار آماره χ^2 برای کلیه سؤالات بزرگتر از ۱/۹۶ و میزان خطا کمتر از حداکثر خطای قابل قبول ($\alpha=0.05$) در سطح اطمینان ۹۵٪ می باشد. بنابراین می توان نتیجه گرفت؛ متخصصین با موضوعات مطرح شده در هر یک از مجموعه سؤالات مربوط به فرضیه های تحقیق موافق بوده و با ضریب اطمینان ۹۵٪ فرضیه اصلی و چهار فرضیه فرعی آن تایید می شود. از طرفی همانطور که در بخش قبل عنوان گردید، علاوه بر بررسی رد یا قبول فرضیه های تحقیق بایستی شدت موافقت یا مخالفت، اجماع یا عدم اجماع در خصوص موضوع و نهایتاً همسان بودن نظرات راجع به موضوعات مطرح شده در بین گروه های مختلف روشن شود. جدول شماره ۷ خلاصه نتایج این بررسی ها در بخش تخصصی را نشان می دهد:

جدول ۷ - خلاصه نتایج سایر آزمون های آماری پرسشنامه تخصصی

ردیف	عامل یا موضوع مورد سنجش	شدت موافقت/مخالفت			اجماع یا عدم اجماع			همسان بودن پاسخ ها		
		آزمون χ^2 زوجی دو نمونه مستقل			کلموگروف-اسمیرنوف (K-S آماره Z)			کروسکال والیس (Chi-Square)		
		مقدار آماره	سطح خطا	نتیجه	مقدار آماره	سطح خطا	نتیجه	مقدار آماره	سطح خطا	نتیجه
۱	لزوم ارایه	۱۶/۶۷۹	۰/۰۰۱	موافقت شدید	۲/۹۶۶	۰/۰۰۰	اجماع	۰/۱۷۸	۰/۹۱۵	همسان
۲	صورت های	۱۸/۰۵۳	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۱۶۲	۰/۰۰۰	اجماع	۳/۳۵۹	۰/۸۶	همسان
۳	مالی به ارزش	۱۴/۵۶۲	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۵۹۲	۰/۰۰۰	اجماع	۰/۹۹۰	۰/۶۱۰	همسان
۴	منصفانه در	۲۱/۰۳۲	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۴۹۵	۰/۰۰۰	اجماع	۰/۳۵۵	۰/۸۳۷	همسان
۵	گزارشگری مالی اسلامی	۱۳/۳۳۰	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۴۴۹	۰/۰۰۰	اجماع	۳/۶۹۴	۰/۱۵۸	همسان
۶	مناسب نبودن	۲۱/۸۴۰	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۰۹۰	۰/۰۰۰	اجماع	۰/۴۹۹	۰/۷۷۹	همسان
۷	رعایت احتیاط و	۱۱/۱۹۶	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۱۱۱	۰/۰۰۰	اجماع	۱/۷۶۳	۰/۴۱۴	همسان
۸	محافظه کاری	۱۵/۶۱۳	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۸۵۴	۰/۰۰۰	اجماع	۰/۱۶۴	۰/۹۲۱	همسان
۹	در گزارشگری مالی اسلامی	۱۸/۶۷۵	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۲۵۰	۰/۰۰۰	اجماع	۰/۷۹۸	۰/۶۸۱	همسان
۱۰	اندازه گیری سود	۱۹/۵۵۶	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۳۵۵	۰/۰۰۰	اجماع	۲/۱۶۲	۰/۳۳۹	همسان
۱۱	موسسات	۸/۳۰۹	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۱/۶۵۱	۰/۰۰۹	اجماع	۱۰/۹۴۰	۰/۰۰۴	ناهمسان
۱۲	تجاری اسلامی با استفاده از	۱۹/۹۲۳	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۹۵۲	۰/۰۰۰	اجماع	۲/۱۶۸	۰/۳۳۸	همسان
۱۳	رویکرد ترازنامه ای	۱۷/۵۸۴	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۰۴۰	۰/۰۰۰	اجماع	۸/۴۸۸	۰/۰۱۴	ناهمسان

ادامه جدول ۷ - خلاصه نتایج سایر آزمون‌های آماری پرسشنامه تخصصی

ردیف	عامل یا موضوع مورد سنجش	شدت موافقت/مخالفت			اجماع یا عدم اجماع			همسان بودن پاسخ‌ها		
		مقدار	سطح	بهره	مقدار	سطح	بهره	مقدار	سطح	بهره
۱۴	کافی نبودن سطح افشاء در گزارشگری مالی مرسوم و لزوم ارتقاء سطح گزارشگری مالی	۵۴/۵۰۲	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۵۶۵	۰/۰۰۰	اجماع	۱/۳۰۲	۰/۵۲۱	همسان
۱۵		۱۴/۵۶۲	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۵۹۲	۰/۰۰۰	اجماع	۲/۰۷۶	۰/۳۵۴	همسان
۱۶		۲۰/۹۷۴	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۰۰۰	۰/۰۰۰	اجماع	۰/۵۸۹	۰/۷۴۵	همسان
۱۷		۱۹/۸۱۶	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۳۵۵	۰/۰۰۰	اجماع	۰/۲۴۴	۰/۸۸۵	همسان
۱۸	گزارشگری مالی در موسسات اسلامی	۱۹/۱۳۷	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۹۶۶	۰/۰۰۰	اجماع	۰/۲۵۳	۰/۸۸۱	همسان
۱۹		۱۸/۷۳۸	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۰۹۰	۰/۰۰۰	اجماع	۳/۱۹۶	۰/۲۰۲	همسان
۲۰		۱۸/۶۱۷	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۲۳۰	۰/۰۰۰	اجماع	۳/۷۳۴	۰/۱۵۵	همسان
۲۱		۱۳/۳۳۰	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۲/۴۴۹	۰/۰۰۰	اجماع	۳/۶۹۴	۰/۱۵۸	همسان
۲۲		۱۷/۴۳۱	۰/۰۰۰	موافقت شدید	۳/۰۵۵	۰/۰۰۰	اجماع	۴/۳۸۴	۰/۱۱۲	همسان

نتایج آزمون t زوجی نشان می‌دهد؛ متخصصین دانشگاهی و حرفه‌ای بطور کلی با لزوم ارایه صورت‌های مالی به ارزش منصفانه و مناسب نبودن رعایت احتیاط و محافظه‌کاری در گزارشگری مالی اسلامی، اندازه‌گیری سود با استفاده از رویکرد ترازنامه‌ای و لزوم ارتقاء سطح گزارشگری مالی در موسسات اسلامی به شدت موافق بوده و در بین سه زیر گروه (کارشناسان بورس اوراق بهادار، اعضای هیات علمی دانشگاه‌ها و حسابداران رسمی) در خصوص موضوعات مطرح‌شده در سؤالات پرسشنامه بخش تخصصی اجماع نظر وجود دارد. با این حال نظر سه گروه در خصوص «تاثیر بکارگیری رویکرد فعالیت در شناسایی و اندازه‌گیری سهم واحد تجاری اسلامی از سود مشارکت در طرح‌های بلندمدت سرمایه‌گذاری بر عدالت و انصاف به عنوان دو ارزش اسلامی اخلاقی» و «کاهش انگیزه مدیران واحدهای تجاری اسلامی در دستکاری ارقام درآمد و هزینه و تقلیل سطح عدم تقارن اطلاعاتی و حل مشکل نمایندگی» همسان نیست. به عقیده ما این تفاوت

به نوع دیدگاه آکادمیک اعضای هیأت علمی دانشگاه‌ها (قایل شدن رابطه مکانیکی و علت و معلولی بین این پدیده‌ها) و دیدگاه کارشناسان بورس اوراق بهادار و حسابداران رسمی (پررنگ‌تر بودن نقش عوامل بازار) مربوط می‌شود.

▪ چارچوب نظری پیشنهادی گزارشگری مالی اسلامی همگرا با چارچوب IFSB

با توجه به یافته‌های این پژوهش و در نظر گرفتن این موضوع که آن بخش از مولفه‌های چارچوب نظری گزارشگری مرسوم (شامل اهداف، اصول بنیادین، خصوصیات کیفی، صورت‌های مالی و...) که منافاتی با ارزش‌های اسلامی و یافته‌های این پژوهش ندارند، در چارچوب پیشنهادی برای موسسات تجاری اسلامی نیز عیناً تکرار شده‌اند، مدل زیر به عنوان چارچوب نظری گزارشگری مالی برای واحدهای انتفاعی اسلامی شامل شرکت‌های تجاری، بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری پیشنهاد می‌شود. منتج از نتایج پژوهش، ما معتقدیم چارچوب مذکور از همگرایی نسبی با مدل گزارشگری مالی هیأت استانداردهای بین‌المللی حسابداری برخوردار بوده و می‌توان از آن برای گزارشگری مالی واحدهای تجاری در بستر اقتصاد اسلامی استفاده نمود؛ بطوریکه هم متضمن رعایت اصول شریعت بوده و هم موجب کاهش یا حذف مراودات مالی، سرمایه‌گذاری و تجاری بین بنگاه‌های اقتصادی کشورهای اسلامی و بنگاه‌های اقتصادی سایر کشورهای غیراسلامی نگردد.

(۱) اهداف گزارشگری مالی اسلامی

پاسخگویی در مقابل طیف وسیعی از ذینفعان و ذیحقان در جامعه اسلامی (سهامداران، اعتباردهندگان، مشتریان، نهادهای دولتی و آحاد مختلف مردم ذیحق و نه لزوماً ذینفع در واحد تجاری)، گزارش واقعی سود، ارایه اطلاعات سودمند و صادقانه برای ارزیابی انجام وظیفه مباشرت مدیران و ارزیابی انجام وظایف شرعی واحد تجاری در مقابل جامعه اسلامی (انجام مسئولیت‌های اجتماعی شرعی شامل پرداخت خمس و زکات به نیابت از سهامداران و سرمایه‌گذاران خارج از واحد تجاری سپرده‌گذاران و خریداران اوراق مشارکت)، ارایه اطلاعات سودمند و صادقانه برای ارزیابی میزان رعایت الزامات شرعی در معاملات تجاری (حرمت ربا و عدم درگیری در معاملات نامشروع) و ارایه اطلاعات سودمند و صادقانه برای استفاده‌کنندگان مختلف از گزارش‌های مالی در تصمیمات تجاری، سرمایه‌گذاری و تامین مالی.

(۲) مفروضات حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی

فرض تعهدی، تفکیک شخصیت، تداوم فعالیت، دوره مالی، واحد اندازه‌گیری (واحد پول).

(۳) سیستم اندازه‌گیری

پذیرش اصل بهای تمام‌شده تاریخی صرفاً در ثبت اولیه، اندازه‌گیری سود دوره بر مبنای رویکرد معاملاتی و عندالزوم رویکرد مبتنی بر فعالیت به عنوان بخشی از عناصر تشکیل دهنده سود دوره، اندازه‌گیری سود جامع بر مبنای تغییر در خالص دارایی‌ها (رویکرد ترازنامه‌ای) و گزارش ارقام ترازنامه براساس ارزش‌های منصفانه در تاریخ گزارشگری.

(۴) اصول حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی

بهای تمام‌شده منصفانه (ثبت و گزارش معاملات بر مبنای ارزش منصفانه ارقام)، تحقق درآمد (با تاکید بر رویکرد ترازنامه‌ای)، تطابق هزینه‌های هر دوره با درآمدهای همان دوره و افشای کامل (با تاکید بر مفهوم پاسخگویی در مقابل طیف وسیعی از ذینفعان و ذیحقان و تبیین رعایت الزامات شرعی و مسئولیت‌های اجتماعی واحد تجاری برای آنان).

(۵) خصوصیات کیفی حسابداری و گزارشگری مالی اسلامی

اهمیت به عنوان یک کیفیت آستانه‌ای، قابل اتکا بودن شامل: کامل بودن، بیطرفانه بودن، رجحان محتوی بر شکل، بیان صادقانه، رعایت الزامات شرعی در معاملات، مربوط و مفید بودن شامل: انتخاب خاص مناسب اندازه‌گیری بر مبنای ارزش منصفانه ارقام صورت‌های مالی، تاییدپذیر بودن، داشتن ارزش پیش‌بینی‌کنندگی و به موقع بودن، قابل مقایسه بودن (رعایت ثبت رویه و همسانی رویه‌ها در ثبت و گزارش رویدادهای مالی)، قابل فهم بودن (طبقه‌بندی و ادغام صحیح عناصر صورت‌های مالی و قابلیت درک و تحلیل اطلاعات صورت‌های مالی برای استفاده-کنندگان با سطح متوسطی از دانش مالی).

(۶) صورت‌های مالی و یادداشت‌های همراه پیشنهادی برای موسسات انتفاعی اسلامی

ترازنامه بر مبنای ارزش‌های منصفانه، صورت سود و زیان دوره بر مبنای رویکرد معاملاتی و عندالزوم رویکرد فعالیت، صورت سود و زیان جامع بر مبنای تغییر در ارزش منصفانه خالص دارایی‌ها، صورت جریان‌های نقدی در پنج طبقه شامل: فعالیت‌های عملیاتی، بازده سرمایه‌گذاری‌ها و سود پرداختی بابت تامین مالی، فعالیت‌های شرعی و عام‌المنفعه، فعالیت‌های سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های تامین مالی و صورت ارزش افزوده و یادداشت‌های همراه صورت‌های مالی شامل: تاریخچه فعالیت شرکت (کلیات، فعالیت اصلی شرکت، وضعیت اشتغال و...)، مبنای تهیه صورت‌های مالی (تاکید بر استفاده از ارزش‌های جاری)، خلاصه اهم رویه‌های حسابداری، فهرست تفضیلی عناصر صورت‌های مالی و جداول پشتوانه به منظور انعکاس نحوه انجام محاسبه ارقام و آرایه اطلاعات غیرمالی با اهمیت، تعهدات و بدهی‌های احتمالی، فهرست دارایی‌های مشمول زکات، صورت منابع و مصارف وجوه شرعیه شامل: صورت منابع و مصارف وجوه زکات، صورت منابع و مصارف وجوه قرض الحسنه و انفاق، صورت منابع و مصارف سایر امور عام‌المنفعه، افشا معاملات شبه‌ناک

(مقدار، منابع و شرایطی که واحد تجاری اسلامی را مجبور به درگیر شدن در معاملاتی مانند دریافت و پرداخت بهره و تضمین سود سرمایه گذاری بدون پذیرش خطر کرده است)، چک لیست رعایت الزامات زیست محیطی، رویدادهای بعد از تاریخ ترازنامه و معامله با اشخاص وابسته.

۶- نتیجه گیری و بحث

حرمت ربا و کسب درآمدهای نامشروع، ضرورت پرداخت وجوه شرعیه (خمس، زکات، انفال و ...)، توسعه فرهنگ قرض الحسنه، توسعه فرهنگ احسان و صدقه، اهتمام به مسایل زیست محیطی و توجه به حقوق نسل های آتی، بخشی از اهداف اقتصاد اسلامی بوده که با عقلانیت اقتصادی در نظام های غربی در تضاد آشکار است. با توجه به این تفاوت های ساختاری، به نظر می رسد تکنیک های حسابداری و گزارشگری مالی مرسوم در نظام سرمایه داری، برای موسسات تجاری اسلامی مناسب نباشند. بنابراین توسعه چارچوب نظری و به تبع آن استانداردهای حسابداری در کشورهای اسلامی متناسب با سیستم اقتصادی اسلام، اجتناب ناپذیر است.

در پژوهش حاضر به شیوه ای تفسیری و انتقادی، ضرورت تدوین چارچوب نظری گزارشگری مالی برای موسسات تجاری اسلامی تبیین و نظر متخصصین حرفه ای در مورد امکان تعدیل چارچوب گزارشگری مالی مرسوم متناسب با اهداف گزارشگری مالی اسلامی مورد بررسی قرار گرفت. چارچوبی که بر پایه اصول شریعت قرار داشته و از همگرایی و تطابق نسبی با چارچوب و استانداردهای حسابداری و گزارشگری مالی بین المللی نیز برخوردار باشد.

در این پژوهش، برخی از مولف های اصلی چارچوب نظری گزارشگری مالی مرسوم شامل: گزارشگری بر مبنای ارزش های تاریخی، محافظه کاری، رویکرد درآمد-هزینه در اندازه گیری سود و سطح افشاء به چالش کشیده شدند. تجزیه و تحلیل داده ها و یافته های تحقیق نشان می دهد بین متخصصین در دو بخش فقهی و تخصصی راجع به استفاده از ارزش های منصفانه به جای ارزش های تاریخی، کنار گذاشتن محافظه کاری (باستثنای اندازه گیری درآمدها و هزینه های دوره) و بیان صادقانه وضعیت مالی، بکارگیری رویکرد ترازنامه ای در اندازه گیری سود، استفاده از رویکرد فعالیت در کنار رویکرد معاملاتی برای شناسایی درآمد، لزوم توسعه افشاء از طریق رایحه صورت ارزش افزوده، چک لیست الزامات زیست محیطی، صورت منابع و مصارف وجوه قرض الحسنه و دارایی های مشمول زکات، افشای نوع و مبلغ مرادفات سرمایه گذاری، تامین مالی، بازده سرمایه گذاری ها و سود پرداختی بابت تامین مالی انجام شده با واحدهای تجاری غیراسلامی و رایحه صورت منابع و مصارف زکات اتفاق نظر و اجماع وجود دارد. به عقیده آنان، گزارش های مالی که در این بستر تهیه شود، بالقوه به استفاده کنندگان از صورت های مالی در ارزیابی فعالیت های گذشته از جمله وظیفه مباشرت مدیران، ارزیابی ایفای مسئولیت های اجتماعی و شرعی و نیز پیش بینی وضعیت آتی، تداوم فعالیت و سودآوری واحد تجاری اسلامی کمک خواهد کرد. این یافته ها با نتایج تحقیقات باباجانی و صیدی (۱۳۸۹)، غلامی و همکاران (۱۳۹۴) دینانی و همکاران (۱۳۹۵) و مهرانی و همکاران (۱۳۹۵) در ایران و با کمبلینگ و کریم (۱۹۹۱)، ملیا و سلیمان (۱۹۹۷)،

بایدون و ویلت (۲۰۰۰) و شیبیلی عبدالله (۲۰۱۸) در خارج از کشور مطابقت دارد. سایر یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد؛ به عقیده متخصصین، پرداخت زکات توسط واحد تجاری اسلامی به نیابت از سهامداران، منافاتی با موضوع «فردیت» نداشته و گرفتن اجازه برای کسر زکات از سهم سود آنها و مصرف آن در امور عام‌المنفعه در چارچوب تئوری قراردادهای قابل توجیه است. با این حال؛ این قضیه در مورد خمس صادق نیست. از طرفی آنان معتقدند پرداخت زکات به نیابت از سهامداران، نمی‌تواند مجوزی برای پرداخت مالیات کمتر به دولت اسلامی باشد. ما در انجام این پژوهش با محدودیت‌هایی مانند تعدد آرا و فتاوی فرق مختلف اسلامی و نیز به روز نبودن نظریات فقهی در خصوص برخی از موضوعات مبتلا به الزامات زندگی مادی امروزی که کار تنظیم پرسشنامه بخش فقهی که در برگزیده نظر همه آنها باشد را مشکل کرده بود، نبود یک اجماع در بین متخصصین راجع به مفهوم و معیار اندازه‌گیری ارزش منصفانه، محدودیت وقت نمونه منتخب پژوهش خصوصاً متخصصین حرفه‌ای و دانشگاهی. علی‌رغم محدودیت‌های مذکور، نتایج این تحقیق می‌تواند در توجیه و ترغیب مراجع سیاست‌گذار در گزارشگری مالی خصوصاً سازمان حسابداری و سازمان بورس و اوراق بهادار برای تدوین یک چارچوب نظری فراگیر منطبق با شریعت اسلام و همگرا به چارچوب نظری هیات تدوین استانداردهای حسابداری مالی بین‌المللی راهگشا باشد. در پایان با توجه نتایج تحقیق، موضوعاتی به شرح ذیل برای تحقیقات آتی به پژوهشگران و علاقه‌مندان به حوزه مطالعات حسابداری اسلامی پیشنهاد می‌گردد:

- (۱) بررسی امکان ایجاد یک مفهوم مشترک از ارزش منصفانه و انطباق دیدگاه شرعی و حرفه‌ای بر یکدیگر در این زمینه،
- (۲) بررسی و مقایسه دیدگاه حسابداران مسلمان و متخصصین علوم دینی در خصوص مدیریت سود از طریق اطلاعات (مدیریت سود کارا)،
- (۳) بررسی فقهی امکان توسعه عقود اسلامی مبتنی بر بیع در مناسبات تجاری امروزی.

۷-ضمیمه (۱)-پرسشنامه «فقهی»:

بخش اول: اطلاعات فردی

- جنسیت: ☐ مرد ☐ تحصیلات حوزوی: ☐ سطح (۱) ☐ مذهب: ☐ تشیع ☐ زن ☐ سطح (۲) ☐ تسنن ☐ خارج ☐

بخش دوم: سئوالات نظرسنجی (به تفکیک هر فرضیه): میزان موافقت خود با هر یک از جملات ارائه‌شده در زیر را با گذاشتن علامت × در جلوی هر گزینه اعلام نمایید:

توجه: در کلیه سئوالات، منظور از موسسات تجاری اسلامی؛ شرکت‌های بازرگانی، تولیدی، خدماتی و بانک‌ها و موسسات مالی و اعتباری هستند که از سیستم حسابداری اسلامی پیروی می‌کنند.

۱. معاملات خرید و فروش کالا توسط موسسات تجاری اسلامی با شرکت های خارجی (صادرات و واردات) منع شرعی ندارد.
(الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم (د) مخالفم (ه) کاملاً مخالفم
۲. موسسات تجاری اسلامی می توانند در قالب مشارکت خاص با شرکت های تجاری خارجی، معاملات تجاری مشترک (مثلاً خرید و فروش کالا یا ساخت انبوه و فروش مسکن) انجام داده و سود و زیان را بین خود تقسیم نمایند.
(الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم (د) مخالفم (ه) کاملاً مخالفم
۳. موسسات تجاری اسلامی می توانند وجوه مازاد خود را از طریق خرید سهام یا اوراق قرضه شرکت های خارجی یا خرید اوراق قرضه دولت های خارجی و یا سپرده گذاری در بانک های خارجی، سرمایه گذاری کرده و کسب سود نمایند.
(الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم (د) مخالفم (ه) کاملاً مخالفم
۴. موسسات تجاری اسلامی می توانند سهام یا اوراق مشارکت صادر کرده و آن را به شرکت ها یا دولت های خارجی فروخته و از این راه برای سرمایه گذاری های خود پول فراهم کنند.
(الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم (د) مخالفم (ه) کاملاً مخالفم
۵. موسسات تجاری اسلامی می توانند از شرکت ها و دولت های خارجی وام گرفته و یا سپرده سرمایه گذاری قبول نموده و به آنان بهره پرداخت کنند.
(الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم (د) مخالفم (ه) کاملاً مخالفم
۶. موسسات تجاری اسلامی می توانند به اشخاص یا شرکت های خارجی وام داده و یا در بانک های خارجی سپرده گذاری کرده و بهره دریافت نمایند.
(الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم (د) مخالفم (ه) کاملاً مخالفم
۷. موسسات تجاری اسلامی می توانند در قالب قرارداد اجاره به شرط تملیک، دارایی های ثابت مثل زمین، ساختمان و ماشین آلات را به صورت بلندمدت به موسسات خارجی واگذار نمایند.
(الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم (د) مخالفم (ه) کاملاً مخالفم
۸. موسسات تجاری اسلامی می توانند در قالب قراردادی غیر از اجاره به شرط تملیک، دارایی های ثابت مثل زمین، ساختمان و ماشین آلات را به صورت بلندمدت به موسسات خارجی واگذار نمایند.
(الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم (د) مخالفم (ه) کاملاً مخالفم
۹. موسسات تجاری اسلامی می توانند در قالب قرارداد اجاره به شرط تملیک، دارایی های ثابت مثل زمین، ساختمان و ماشین آلات را به صورت بلندمدت از موسسات خارجی دریافت نمایند.
(الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم (د) مخالفم (ه) کاملاً مخالفم

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۱۰. موسسات تجاری اسلامی می‌توانند در قالب قراردادی غیر از اجاره به شرط تملیک، دارایی-های ثابت مثل زمین، ساختمان و ماشین‌آلات را به صورت بلندمدت از موسسات خارجی دریافت نمایند.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۱۱. فروش کالای مصرفی یا با دوام (سرمایه‌ای) توسط موسسات تجاری اسلامی به موسسات غیر اسلامی در قالب فروش اقساطی به مبلغی بیشتر از قیمت نقدی آن بلامانع است.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۱۲. به سود ناشی از کسب و کار و تجارت موسسات تجاری اسلامی خمس تعلق می‌گیرد.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۱۳. موسسات تجاری اسلامی می‌توانند در قراردادهای مشارکت و یا فروش سهام به سهامدارانشان، کسر خمس از سهم سود شریک یا سهامدار را به عنوان یکی از شروط مشارکت یا فروش سهام قید نمایند.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۱۴. موسسات تجاری اسلامی با رعایت موارد مصرف خمس، می‌تواند رأساً آن را به مصرف برساند.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۱۵. با توجه باینکه یکی از کاربردهای خمس، پاک کردن مال آلوده به حرام است، کسر خمس از سود کسب‌شده از محل خرید و فروش سهام و سایر اوراق بهادار (اوراق قرضه، اختیار خرید سهام، اوراق مشارکت و...) شرکت‌ها و دولت‌های خارجی، می‌تواند کسب این سودها برای موسسات اسلامی را مباح و حلال نماید.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۱۶. علاوه بر محصولات کشاورزی، به سود ناشی از کسب و کار موسسات تجاری اسلامی نیز زکات تعلق می‌گیرد.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۱۷. موسسات تجاری اسلامی می‌توانند در قراردادهای مشارکت و یا فروش سهام به سهامدارانشان، کسر زکات از سهم سود شریک یا سهامدار را به عنوان یکی از شروط مشارکت یا فروش سهام قید نمایند.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۱۸. موسسات تجاری اسلامی با رعایت موارد مصرف زکات، می‌تواند رأساً آن را به مصرف برساند.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم

۱۹. در صورت پرداخت خمس از طرف موسسات تجاری اسلامی، مبلغ پرداختی می تواند از سرجمع مالیات بر عملکرد آن کسر گردد.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۲۰. در صورت پرداخت زکات خمس از طرف موسسات تجاری اسلامی، مبلغ پرداختی می تواند از سرجمع مالیات بر عملکرد آن کسر گردد.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم

ضمیمه (۲) - پرسشنامه «بخش حرفه و تخصصی»

بخش اول: اطلاعات فردی

جنسیت: زن ☐ مرد ☐

تحصیلات: کارشناسی ☐ کارشناسی ارشد ☐ دکتری ☐

سابقه کار آموزشی و پژوهشی: کمتر از ۱۰ سال ☐ بین ۱۰ تا ۲۰ سال ☐ بیش از ۲۰ سال ☐

سابقه کار حرفه ای (اجرایی): کمتر از ۱۰ سال ☐ بین ۱۰ تا ۲۰ سال ☐ بیش از ۲۰ سال ☐

میزان آشنایی با گزارشگری مالی اسلامی: کم ☐ زیاد ☐

رشته تحصیلی: حسابداری ☐ مدیریت مالی ☐ بانکداری ☐

شغل: مدیر مالی یا حسابدار ☐ عضو هیات علمی دانشگاه ☐ حسابرس ☐ شاغل در سیستم

بانکی ☐ کارشناس ارشد بورس ☐

میزان آشنایی با IFRS: کم ☐ زیاد ☐

بخش دوم: سئوالات نظرسنجی (به تفکیک هر فرضیه): میزان موافقت خود با هر یک از

جملات ارائه شده در زیر را با گذاشتن علامت × در جلوی هر گزینه اعلام نمایید:

۱. در راستای بهبود فرآیند تصمیم گیری استفاده کنندگان از گزارش های مالی، استفاده از ارزش های منصفانه به جای ارزش های تاریخی در گزارشگری مالی اسلامی مفیدتر است.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۲. تهیه صورت های مالی مکمل بر مبنای ارزش های منصفانه، فرآیند ارزیابی عملکرد مدیران واحدهای تجاری اسلامی را بهبود بخشیده و موجب کاهش هزینه های نمایندگی خواهد شد.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۳. در راستای همگرایی با استانداردهای بین المللی حسابداری (IFRS)، استفاده از ارزش های

منصفانه به جای ارزش های تاریخی در گزارشگری مالی واحد تجاری اسلامی مفیدتر است.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم

۴. برای ایفای نقش اجتماعی واحد تجاری اسلامی در توزیع عادلانه ثروت و جلوگیری از تجمع ثروت در دست ثروتمندان استفاده از ارزش‌های منصفانه به جای ارزش‌های تاریخی در ارزش‌گذاری دارایی‌ها و بدهی‌های غیر پولی و محاسبه و پرداخت خمس و زکات براساس افزایش در خالص دارایی‌های واحد تجاری اسلامی مفیدتر خواهد بود.

۵. استفاده از ارزش‌های منصفانه به جای ارزش‌های تاریخی، وضعیت مالی واحد تجاری اسلامی را بهتر منعکس می‌کند.

۶. استفاده از ارزش‌های منصفانه در گزارشگری مالی توسط واحد تجاری اسلامی در حقیقت نوعی بیان صادقانه وضعیت مالی واحد تجاری بوده و منافاتی با قابلیت اعتماد و اتکا به اطلاعات مندرج در این گزارش ندارد.

۷. رعایت مفهوم احتیاط و محافظه‌کاری صرفاً در اندازه‌گیری درآمدها و هزینه‌های واحد تجاری-اسلامی ضروری است.

۸. انعکاس مزاد تجدید ارزیابی دارایی‌ها در صورت سود و زیان جامع واحد تجاری اسلامی موجب بالا رفتن قابلیت اعتماد و اتکا به ترازنامه تهیه‌شده بر مبنای ارزش‌های منصفانه می‌شود.

۹. اگر محافظه‌کاری را محصول و زائیده ابهام بدانیم، شفافیت بیشتر در ارائه اطلاعات مالی توسط واحدهای تجاری اسلامی، بالقوه می‌تواند توجیه‌کننده کاهش سطح محافظه‌کاری باشد.

۱۰. از نقطه نظر محاسبه و انعکاس حقوق سهامدارانی که برای مدت کوتاه (حداکثر یک دوره مالی) در واحد تجاری اسلامی سرمایه‌گذاری می‌کنند، بکارگیری رویکرد دارایی-بدهی (افزایش در خالص دارایی‌ها) در اندازه‌گیری سود با مفهوم عدالت و انصاف به عنوان دو ارزش اسلامی-اخلاقی مناسب‌تر است.

۱۱. از نقطه نظر محاسبه و انعکاس حقوق سهامدارانی که برای مدت کوتاه (حداکثر یک دوره مالی) در واحد تجاری اسلامی سرمایه‌گذاری می‌کنند، استفاده از رویکرد فعالیت (براساس درصد پیشرفت فیزیکی طرح) برای شناسایی و اندازه‌گیری سهم واحد تجاری اسلامی از سود مشارکت در طرح‌های بلندمدت سرمایه‌گذاری با مفهوم عدالت و انصاف به عنوان دو ارزش اسلامی - اخلاقی مناسب‌تر است.

الف) کاملاً موافقم ب) موافقم ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم

۱۲. بکارگیری رویکرد دارایی-بدهی (افزایش در خالص دارایی ها) در اندازه گیری سود، قدرت مانور مدیران واحدهای تجاری اسلامی در دستکاری ارقام درآمد و هزینه را کاهش داده و بالقوه موجب کاهش سطح عدم تقارن اطلاعاتی و حل مشکل نمایندگی می شود.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۱۳. بکارگیری رویکرد دارایی-بدهی (افزایش در خالص دارایی ها) در اندازه گیری سود، انگیزه مدیران واحدهای تجاری اسلامی در دستکاری ارقام درآمد و هزینه را کاهش داده و بالقوه موجب کاهش سطح عدم تقارن اطلاعاتی و حل مشکل نمایندگی می شود.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۱۴. صورت های مالی اساسی و یادداشت های همراه ارائه شده توسط شرکت های حاضر در بورس اوراق بهادار تهران، از نقطه نظر کافی و شفاف بودن، اطلاعات کاملی را به استفاده کنندگان از این گزارش ها برای اتخاذ تصمیمات سرمایه گذاری، اعتبار سنجی و تعیین ارزش واحدهای تجاری ارائه می دهند.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۱۵. سطح فعلی افشا در گزارشگری مالی، منطبق با عقلانیت اقتصادی و اصول حاکم بر آن بوده و تنها منجر به افشای اطلاعاتی می شود که منافع سهامداران فعلی را حفظ می نماید و برای گزارشگری مالی اسلامی کافی نیست.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۱۶. صورت ارزش افزوده همراه با صورت سود و زیان دوره (به عنوان اطلاعات مکمل)، می تواند به ارزیابی بهتر و بیشتر ایفای مسئولیت اجتماعی واحد تجاری اسلامی کمک نماید.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۱۷. صورت ارزش افزوده همراه با صورت سود و زیان دوره (به عنوان اطلاعات مکمل)، اطلاعات مفیدی در مورد توزیع ثروت بین بخش های مختلف جامعه ارائه کرده و به ارزیابی مسئولیت اجتماعی واحد تجاری اسلامی در رعایت منافع طیف وسیع تری از ذینفعان کمک خواهد کرد.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۱۸. افشای مقدار، منابع و شرایطی که واحد تجاری اسلامی را مجبور به درگیر شدن در معاملاتی مانند دریافت و پرداخت بهره و تضمین سود سرمایه گذاری بدون پذیرش خطر کرده است، موجب ارتقاء کیفیت گزارشگری مالی اسلامی از دیدگاه سرمایه گذاران مسلمان می شود.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۱۹. رایحه صورت ارزش افزوده موجب افشای بیشتر شده و به جلوگیری از فرار مالیاتی واحد تجاری-اسلامی کمک می کند.

الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
۲۰. رایحه چک لیست رعایت الزامات زیست محیطی موجب افشای بیشتر شده و به کاهش آلودگی محیط زیست توسط واحد تجاری اسلامی کمک می کند.

- الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۲۱. ارایه صورت منابع و مصارف وجوه قرض الحسنه می تواند به ارزیابی ایفای مسئولیت اجتماعی واحد تجاری اسلامی کمک نماید.
- الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم
 ۲۲. ارایه صورت دارایی های مشمول زکات و میزان زکات پرداخت شده می تواند به ارزیابی ایفای مسئولیت اجتماعی واحد تجاری اسلامی کمک نماید.
- الف) کاملاً موافقم (ب) موافقم (ج) نظری ندارم مخالفم کاملاً مخالفم

فهرست منابع

- باباجانی، جعفر و صیدی، حجت الله. (۱۳۸۹)، ارائه مدلی برای گزارشگری مالی در بازار سرمایه کشورهای اسلامی - نمونه موردی ایران، مجله پیشرفت های حسابداری دانشگاه شیراز، شماره (۳) ۵۸، صص ۳-۱۶.
- بهجت فومنی، آیت الله محمدتقی. (۱۳۷۸)، رساله توضیح المسائل مطابق با فتاوی حضرت آیه الله العظمی آقای حاج محمدتقی بهجت (ره) (چاپ سی و سوم)، محل نشر: قم، دفتر حضرت آیت الله العظمی بهجت.
- بدری، احمد. (۱۳۷۵)، نقش چارچوب نظری در گزارشگری مالی، فصلنامه علمی - پژوهشی بررسی های حسابداری حسابرسی دانشگاه تهران، شماره ۱۴ و ۵، صص ۵-۳۱.
- توحیدی، محمد. (۱۳۹۴)، مروری بر استانداردهای هیئت خدمات مالی اسلامی (IFSB)، مدیریت پژوهش، توسعه و مطالعات اسلامی سازمان بورس و اوراق بهادار، شماره آبان ۱۳۹۴، صص ۳-۱۲.
- دیانتی دیلمی، زهرا و مشهدی، سیده پریسا. (۱۳۹۵)، بررسی امکان سنجی پیاده سازی- حسابداری اسلامی در ایران از منظر خبرگان دانشگاهی، دو فصلنامه تحقیقات مالی اسلامی، شماره (۵) ۱۰ بهار و تابستان، صص ۱۱۴-۱۱۸.
- دیانتی دیلمی، زهرا؛ منطقی، خسرو؛ مشهدی، سیده پریسا. (۱۳۹۵)، بررسی ضرورت حسابداری اسلامی از دید خبرگان دانشگاهی، دو فصلنامه تحقیقات حسابداری ارزشی و رفتاری، شماره (۱) ۱، صص ۱-۲۴.
- ساری، محمدعلی. (۱۳۹۳)، مبانی تئوری حسابداری محیط زیست در اسلام، دانش و پژوهش حسابداری، شماره ۳۷، صص ۳-۸.
- سیستانی، آیت الله علی. (۱۳۹۳)، رساله توضیح المسائل (چاپ سی و یکم)، محل نشر: مشهد، دفتر حضرت آیت الله العظمی سیستانی.

سازمان حسابرسی، کمیته تدوین استانداردهای حسابداری (نویسنده گروه مولفین). (۱۳۹۷)، استانداردهای حسابداری (چاپ بیست و هفتم)، محل نشر: تهران، انتشارات سازمان حسابرسی.

شریف جدیدی، علی. (۱۳۹۳)، حسابداری اسلامی؛ ضرورت اقتصاد ایران، فصلنامه پژوهش های علوم انسانی اسلامی (صدرا)، شماره ۱۰، صص ۳۵-۳۸.

غلامی جمکرانی، رضا؛ نیکومرام، هاشم؛ موسویان، سیدعباس؛ رهنمای رودپشتی، فریدون. (۱۳۹۴)، مولفه های کلیدی مفاهیم نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی، فصلنامه علمی-پژوهشی حسابداری و حسابرسی مدیریت، شماره ۱۳، صص ۲۷-۳۴.

مهرانی، ساسان؛ کرمی، غلامرضا؛ حسینی، سیدعلی؛ رامروز، علیرضا. (۱۳۹۵)، ضرورت چارچوب نظری گزارشگری مالی با رویکرد اسلامی از منظر خبرگان حرفه ای و دانشگاهی، دو فصلنامه علمی پژوهشی تحقیقات مالی اسلامی، شماره (۳)، صص ۵۲-۵۵.
فرج زاده دهکردی، حسن؛ مردانی، پگاه؛ فیض محمدی، رومینا. (۱۳۹۱)، اصول و مفروضات حسابداری و دیدگاه اسلامی از مفاهیم و عناصر چارچوب نظری حسابداری، مقالات منتخب نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، بهمن ماه ۱۳۹۱، صص ۷۹-۹۲.

قلیچ، وهاب. (۱۳۹۲)، استانداردهای حسابداری و حسابرسی در موسسات مالی اسلامی: گزارش چهارمین روز مدرسه زمستانه بانکداری اسلامی، پژوهشکده پولی و بانکی بانک مرکزی جمهوری اسلامی، شماره ۵، صص ۴-۱۳.

نجفی، ابراهیم. (۱۳۹۱)، درآمدی بر دکترین حسابداری اسلام، مقالات منتخب نخستین همایش ملی حسابداری ارزشی، دانشگاه علوم اقتصادی، بهمن ماه ۱۳۹۱، صص ۱۳-۱۷.

Ahmed M. M. 2018. "Determinants of Implementation of Accounting utions in Iraq: A Conceptual Framework" Academy of Accounting and Financial Studies Journal. 22(1):1-6.

Haniffa R. Hudaib M. 2010. "The Two Ws of Islamic Accounting Research". Journal of Islamic Accounting and Business Research. 1 (1). 5-9.

Kamla R. Alsoufi R. 2015. "Critical Muslim Intellectuals' discourse and the issue of 'Interest' (rib a): Implications for Islamic accounting". Accounting Forum. Elsevier Ltd.

Napier C. 2009. "Defining Islamic Accounting: Current Issues, Past Roots". Accounting History. 14 (1&2). 121-44.

- Nazim U. 2019. "Comparative Analysis of Reporting Practices of Islamic Financial Institutions (IFIs)". <https://www.researchgate.net/publication>.
- Shibly A. 2018. "Conventional and Islamic Perspective in Accounting: Potential for Alternative Reporting Framework". *International Journal of Economics and Management Engineering*. 12 (2): 244-247.
- Shaukat A. 2017. "Development of Islamic Accounting Theory: Principle of Shahadat (Testimony) - Second Principle". *International Review of Business Research Papers* Vol. 3 No. 3 August 2017 PP. 56-68.
- Yaya R. Hameed S. 2004. "Objectives & Characteristics of Islamic Accounting: Perception of Muslim Accounting Academicians in Yogyakarta". Indonesia. Conference paper.
- Ziad M. Al Saidat F. 2014. "Accounting Measurement: Islamic Perspective Versus Financial Accounting Perspective". *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*. Vol 6. no 2.
- Zulkarnain M. S. 2017. "Accounting Conceptual Frameworks - MASB vs AAOIFI". SSRN Electronic Journal. <https://ssrn.com/abstract=2900666>.